

הערה לצאצאינו

נדמה כי שואת יהודי בוהמיה-מורביה לא זכתה בארץ לתשומת לב הראויה. אולי משום שהיינו רק תריסר רבבות? מפני שלא היום שם תאי גזם ותעשיית רצח המוני? או אולי פשוט חסרו לנו יחצ"נים מיומנים ונמרצים.

קומץ פעילים ממעט הניצולים שנשארו בפראג הצליחו אחרי עבודת נמלים עקבית וממושכת להוציא לאור אשתקד ספר גדול ומפואר בן שני חלקים המכיל בין 1560 עמודיו כ-80,000 שמות של הקורבנות. הוא נקרא "ספר הזיכרון של טרזין".

בכל שטח ה"פרוטקטוראט" הנמצא בליבה של אירופה היה רק מחנה ריכוז אחד ויחיד ליהודים – טרזמן, אך בגלל אופיו ומיקומו היה לו תפקיד חשוב ומרכזי במדיניות ההשמדה. מר מ. קרני מבהיר כל זאת היטב בסקירה שלפנינו, המופיעה בפתח הספר.

'טרנספורט' הייתה מילת המפתח היחידה אז. כל מפעל ההשמדה התנהל באמצעות טרנספורטים. הודות לקפדנות פרוסית / מרכז-אירופאית נשתמרו עד היום האות והסימן של כל טרספורט ומשלוח, תאריכיהם ונקודת המוצא והיעד שלהם.

זו גם הסיבה ששמות הקרבנות לא קובצו לפי קהילות מוצאם או עברם החינוכי, החברתי או המקצועי. שמות כל הנשמות האלה אוחדו בספר במסגרת הטרנספורטים שהיו דרכם האחרונה או הלפני-אחרונה.

בלי כל כחל וסרק, רק בעובדות מזויעות מתוחקרות ומתועדות היטב, ובמספרים מצמררים אך מדויקים מובאות כאן תולדות טרזין ויהדות בוהמיה ומורביה בשנים 1939-1045.

לא רק זאת, גם מפעל ההשמדה בכללותו נסקר פה, ומדיניות ההונאה המתוחכמת שהוליכה שולל לא רק את העולם, אלא גם את יהודי הפרוטקטוראט התמימים שחונכו על ערכי התרבות הגרמנית, והיו כל כך שאננים וממושמעים.

אם לכם יש קשר או זיקה כלשהי ליהדות זו שנמחקה, בין אם עוד לא שמעתם או כבר עייפתם משמוע, חייבים אתם לקרוא את התעודה המופלאה הזאת.

ש. בר.

תל-אביב, 8.8.1996

(2 עמודים עם 2 צילומים)

השמדת העם של יהודי בוהמיה ומורביה

מאת מירוסלב קרני `Miroslav Karny`

עברית: שמעון בר Beer

בספר זכרון זה רשומים שמות הקרבנות של משלוחי הגירוש שבאמצעותם כוח הכיבוש הנאצי הגלה מארצות צ'כיה גברים, נשים וילדים שחלו עליהם מה שמכונה חוקי נירנברג. חוקים אלה פורסמו בספטמבר 1935 בגרמניה, ושלטונות הכיבוש מימשו את אכיפתם אף באזורי הגבול הצ'כי אשר סופחו לגרמניה באוקטובר 1938. כאשר אחר כך כבשו הגרמנים גם את "הרסט-צ'כאי", "Rest-Tschechei", כלומר "יתרת צ'כיה", כפי שכונתה צ'כוסלובקיה המגומדת בפי היטלר והתעמולה הנאצית, הורחב תוקפם גם על שטח החסות הנקרא פרוטקטוראט בוהמיה ומורביה.

בחוקי נירנברג הונהגה הגדרה גזענית של היהדות אשר בלטה בכך שהגזע היהודי נקבע לא רק בהשתייכות נוכחית או קודמת של בני אדם לדת היהודית, אלא יתר על כן גם ביהדותם הנכחית או הקודמת של הוריהם, הורי הוריהם של בני / בנות זוגם.

במפקד האוכלוסין האחרון לפני המלחמה ב-1930 הצהירו בב8והמיה על דתם כיהודית 75,301 איש, ובמורביה ושלזיה 41,250. מתוך 117,551 אלה רשמו את לאומיותם כצ'כית כמעט 43 אלף, כיהודית 37 אלף, 35 אלף כגרמנית, והיתר לאומים שונים אחרים. במספרים אלה לא כלולים אנשים שדתם לא הייתה יהודית, אבל אשר לפי חוקי נירנברג היו מיועדים להיות קורבנות השואה.

בגרמניה הנאצית הובחנו שני סוגים בסיסיים של האוכלוסייה היהודית: ה"גלואבנסיודן" Glaubesjude כלומר "יהודים באמונה" ו"יהודים בפועל", שיהדותם נקבעה על ידי התחיקה האנטי-יהודית. מאליו מובן שברפובליקה הצ'כוסלובקית לא היו סטטיסטיקות של "יהודים" כאלה.

בתקופה מן המפקד האמור עד 15 למרץ 1939 0כניסת הצבא הגרמני ללב בהומיה – מורביה, ש.ב.) חלו שינויים ניכרים בהרכב האוכלוסייה היהודית. הארצות הצ'כיות שימשו אחרי 1933 מקלט להרבה פליטים יהודיים מגרמניה ואוסטריה. כאשר אחר כך, עקב תכתיבי מינכן, ארבע מעצמות אירופאיות – גרמניה ואיטליה יחד עם אנגליה וצרפת – קבעו גבול צ'כוסלובקיה-גרמני חדש, התפתח באזור הגבול החדש גל טרור כזה, שתוך זמן קצר מתוך 30,000 האזרחים היהודיים שחיו שם נותרו פחות מעשירית. השאר ברחו מפני הטרור או גורשו מבתיהם בכוח

אל מעבר לגבול החדש.

במוסט Most' במוסטרוב Mostrov ובעוד מקומות הוקמו מחנות הסגר מאולתרים ובתי כלא. בפוגרומים של ליל הבדולח (9/11/1939, ש.ב) בערו גם בתי כנסת במחוז הסודטים – בליברץ Lie`erec, אופבה Opava, פאלקנוב Falknov, קרנוב Kranov ובמקומות רבים אחרים. גם מן הספר הצ'כי הכבוש הובאו אזרחים יהודיים לדכאו Dachau. אז וגם בימים הבאים, התרחשו אירועים דרמטיים על הגבול עם צ'כוסלובקיה שאל מעבר לו גירשו השלטונות הגרמניים פליטים יהודיים חסרי כל. במאי 1939 נפקדו בכל נפת הסודטים רק 2,373 תושבם שחוקי נירנברג חלים עליהם.

בינתיים, ב-30 לינואר 1939, הכריז היטלר ברייכסטאג כבל כל העולם את איומו, שתוצאת מלחמת עולם עתידית – אם תפרוץ – תהייה "חיסול הגזע היהודי באירופה". הוא הביע איום זה כ"נבואתו", אבל מאחוריה עמד רצונו הריאלי של היטלר לממשה. אז רק פרשנים מעטים מאוד של נאומו הזהירו את העולם כי הרודן הגרמני חושב על מימוש מילולי של איומו.

רק תשעה ימים לפני כן – ב-21 לינואר 1939 – קיבל היטלר את פניו של שר החוץ הצ'כי פראנטישק חבאלקובסקי `Frantis`ek Chavlkovsky, גם בעניין "השאלה היהודית" לא הסתיר ממנו דבר. את מטרת פתרונו – לדברי הפרוטוקול – היטלר ניסח כדלקמן: "היהודים יחוסלו אצלנו". אליבא דהיטלר "פתרון בעיה יהודית" שכזה היה צריך לשמש דוגמה לצ'כוסלובקיה.

בין ה-1 לאוקטובר 1938, עת ראשוני פלוגות הוורמאכט וה-0.0.0. עלו על אדמה צ'כית, וה-15 למרץ 1939, כאשר עם הטנקים הגרמניים הגיע לפראג גם אדולף היטלר, פחת מספר היהודים בארצות הצ'כיות בכ-14 אלף. הם היגרו מחשש לקיומם הכלכלי והפיזי.

על פי סטטיסטיקה רשמית משוחזרת חיו בתחום הפרוטקטוראט בוהמיה – מורביה בעת הקמתו 118,310 יהודים. מהם היו 103,960 בני דת יהודית (דת משה על פי הציון הרשמי) ו-14,350 אנשים בעלי דת אחרת או חסרי אמונה דתית.

מאז ימי הכיבוש הראשוניים הוכללו הארצות הצ'כיות במסגרת התוכניות שבוטאו ב"נבואתו" של היטלר ושהתחילו להתממש בכל אתר ואתר אליו הגיעה בהדרגה עוצמת הרייך השלישי. אך ההנהגה המדינית והפוליטית של גרמניה "פתרה" את "הבעיה היהודית" בכל ארץ כבושה בהתאם למטרותיה הקונקרטייות, מידיות או עתידיות, ופיתחה והתאימה דגם מדיניות יהודית ספציפי לכל ארץ וארץ על פי צרכיה. ברם, המרכיבים הבסיסיים של הדגם הנאצי ל"פתרון הסופי" נשאו כמובן קיימים. את קבוצת האוכלוסייה המיועדת היה צריך להגדיר תחילה

ובעזרת תקנות הפליה מחמירות והולכות לובדד אותה ב"גטו בלי חומות" עוד לפני ריכוז היהודים הפיזי במחנות הסגר. הפקעה הדרגתית של רכושם ונטילת הבסיס החומרי של קיומם קדמה לשילוח אל חיסולם הפיזי.

הפרוטקטוראט הוקם על אדמה צ'כית שנותרה אחרי סירוס צ'כוסלובקיה במינכן. בגבולותיו רוכזו 70% מכל הייצור התעשייתי של צ'כוסלובקיה, בעיקר תעשיית חימוש אדירה. זו הייתה על כן אסטרטגיית מדיניות הכיבוש הנאצית: לנצל במידה מירבית את הפוטנציאל האנושי והחומרי שלהפרוטקטוראט לגיוס המלחמתי ולביצוע מסעים צבאיים אגרסיביים. ליעד זה היה צריך להיות גם כפוף "הפתרון הסופי של הבעיה הצ'כית" בצורת גירמון מוחלט של הארצות הצ'כיות וחיסול העם הצ'כי כשלעצמו. תנאי מוקדם היה השתלטות כוללת על אירופה במלחמת ניצחון. גם לאור סולם עדיפויות זה צריך היה למצוא דרכים כיצד לשלב מטרות מידיות עם עתידיות, ואיך על ידי מימוש הראשונות להתקרב לאחרונות.

לתפיסה טקטית – אסטרטגית זו הייתה גם השפעה על המדיניות היהודית של שלטונות הכיבוש, שאסור היה לה לסכן את יעילות כלכלת הפרוטקטוראט. לכן גם היה צורך לבצע מה שנקרא רשמית סילוק היהודים מן הכלכלה, בצורה מאורגנת ולא על ידי פעולות חד-פעמיות אלימות או "אריזציה" פרועה. נדרש שיתוף פעולה של משרדי שלטון הכיבוש האדמיניסטרטיביים, הכלכליים והמשטרתיים עם חברות-על תעשייתיות ובנקאיות ברייך הגרמני שהיו מוכשרות לשלב באופן יעיל ביותר חלקים יותר חשובים של המשק הצ'כי בכלכלת המלחמה הגרמנית.

התפיסה המתוארת של מדיניות הכיבוש הובילה אל הקשר הברור בין ה"שאלה היהודית" ל"שאלה הצ'כית". שלטון הכיבוש עשה מלכתחילה ממדיניותו היהודית אחד הכלים הבסיסיים לגירמון הארצות הצ'כיות. זה הופגן בעליל בתחום הכלכלי עם הפקעת הרכוש היהודי או רכוש שיוחסה לו בעלות יהודית. האריזציה התנהלה יד ביד עם הגרמניזציה.

לקבוע את חלקם הממשי של יהודים בחברות כלכליות, עסקים, ארגונים ומוסדות הייתה בעיה מסובכת כשלעצמה. הדבר הוחמר עוד גם בשל כך שכבר לפני מינכן, ובפרט בין מינכן וה-15 למרץ 1939, התבצעו הרבה שינויי בעלות ממשיים או פיקטיביים, שינויים ארגוניים או אישיים, וכן פעולות ערפול שונות ומשונות. עבור מדיניות האריזציה הגרמנית הייתה בזה מחד סכנה של בריחת שלל אריזטורי פוטנציאלי, אבל מאידך עזרה לה עובדה זו להרחיב את התחום המיועד לאריזציה.

בפקודת הפרטקטור הגרמני קונסטנטין פון נוראט Constantin Von Neurath הונהגה הגדרה רחבה מאוד של המושג "עסק יהודי". בעזרת פירושים נדיבים וגמישים, וכן באמצעי

לחץ שונים ומרובים הצליחו קונצרנים ועסקים גרמניים גדולים לבצע אריזציה של נכסים כלכליים עצומים, גם כאלה שהבעלות היהודית בהם הייתה מזערית. ניתן להעריך שעם האריזציה וההפקעות באוכלוסייה היהודית אשר הגיאו לשיאן בעת גירושה, השלל הכלכלי שנבע מ"פתרון הבעיה היהודית" בפרוטקטוראט עלה בהרבה על שני ביליון מרקים גרמניים, כלומר 20 ביליון כתרם צ'כיים דאז.

בשנים הראשונות של הפרוטקטוראט השתדלו שלטונות הכיבוש להפחית באופן רדיקאלי את מספר היהודים על ידי הגירתם. לשם כך הפעילו שיטה מתוחכמת של תקנות הפליה וטרור, כך שלמעשה המדובר היה בגירוש יחד עם הפקעה מוחלטת או כמעט מוחלטת. עבור הרשות להגר גבו מס כבד, ואת יתרת הרכוש הוכתרו המהגרים להעביר ל"נאמנות" בנקים גרמניים. עד סוף 1939 היגרו מן הפרוטקטוראט לפי סטטיסטיקות רשמיות 19,016 איש וב-1940 עוד 6,176 מהגרים יהודיים. בשנתיים הבאות רק עוד 817.

יהודים ברחו מן הפרוטקטוראט גם בדרכים בלתי רשמיות, לפני המלחמה היו גונבים את הגבול בעיקר לפולין, ויותר מאוחר לסלובקיה. נוכל להעריך שבאופן חוקי או בסתר היגרו משטחי הפרוטקטוראט כ-30 אלף איש הכפופים לחוקי נירנברג כל אדם רביעי בקירוב. ברם, כמה מהם השיג "הפתרון הסופי" בפולין, הולנד או הונגריה, אי אפשר היה לוודא בינתיים אפילו בקירוב. רק בין אלה שהוגלו בטנספורטים יהודיים מצרפת למוות באושוויץ נמצאו כ-600 מהגרים מצ'כוסלובקיה.

מחצית המהגרים – 12,353 – ציינו כיעד הגירתם אחת מארצות אירופה, ולא עזבו אפוא את התחום שגרמניה הנאצית התעתדה לשעבד. "קודם תפסנו אותם בוינה, אחר כך בפראג ועכשיו בוורשה. לכדנו אותם בקופנהאגן, באוסלו, ואפילו באמסטרדם ובריסל; מחר נשים את ידינו עליהם גם בשאר העולם", התהלל מושלה הכללי של פולין הכבושה, האנס פראנק Hans Frank, ב-20 למאי 1940, לא רק אודות יהודי גרמניה ואוסטריה המהגרים, אלא יהודים בכלל. חוץ מזה, ב-28 לנובמבר 1941 היטלר נדר למופתי הירושלמי חוסיין, שהיעד הגרמני יהיה "חיסול היהודים החיים בארצות ערב תחת חסות הבריטים" כאשר צבאות גרמניה יפרצו מדרום קווקאז אל המזרח התיכון.

אף אם אחר פרוץ המלחמה שלטונות הכיבוש אפשרו זמן מה הגירה יהודית, היה ברור שבהיסטוריה של "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית" באירופה החל שלב חדש. תקופת "ההתחשבות הגדולה עם היהודים", עליה הודיעו הרמן גרינג ב-12 לנובמבר 1938 ואדולף היטלר ב"נבואתו" מ-30 לינואר 1939, התחילה.

יהודים ממורבסקה אוסטררבה Moravska` Ostrava ופרידק-מיסטק Fry`dek Mi`stek היו

בארצות הצ'כיות הראשונים לטעום את תוצאות השינוי הזה. בימיו 18 ו-27 לאוקטובר 1939 נסעו משם שני טרנספורטים יהודיים עם 1,292 איש לתחנת רכבת נישקו Nisko על נהר סאן בשטי הפולני הכבוש במזרח נפת לובלין. במסגרת הכנות לקראת "הסבה" כביכול של האוכלוסייה היהודית, היו הם אמורים, יחד עם גברים משני טרנספורטים מוינה ושניים מקטוביץ, לבנות מחנה שלפי תכניות ראשוניות אמרו ההי לשמש בסיס להקמת "גטו-על" או "שמורה יהודית" לקליטת זרם משלוחי ההגליה מפולין, אוסטריה, גרמניה והארצות הצ'כיות. כלפי העולם תוארו הגליות אלה כמחווה גרנדיזית מצד גרמניה המעניקה ליהודים "מקלט ומחסה" במזרח אירופה, ואף מתכננת לכונן "מדינה יהודית בהנהגה גרמנית". במציאות, ריכוז כפוי של המוני מרוששים בתחום הזה שלא היה כלל מוכן לקליטתם, פירושו היה לדון אותם למוות ברעב, קרה ומגיפות. הכוונה האמיתית הייתה "פרניכטונג דורך אוסזידלונג" Vernichtung duroh Aussiedling – חיסול על ידי הגירה.

הטרנספורטים מאוסטרבה צורפו למבצע שאמור היה "לטהר" מיהודים את נפת קטאוביץ. היזמים של צירוף זה היה אדולף אייכמן ו-וולטר שטאלאקר Walter Stahlecker NTRDBHO מארגנים אלה של המשרד להגירה יהודית בפראג חלמו שבעקבות אוסטרבה יבוא תורו של הפרוטקטוראט כולו. את הסכמת הפרוטקטור הגרמני פון ניראט לגירוש כל יהודי הפרוטקטוראט, השיגו ללא קושי.

"מבצע נישקו" הסתיים במציאות עוד לפני שהמשלוחים הראשונים מקטוביץ, אוסטרבה ווינה הגיעו לשם. ברמה הגבוהה ביותר של הרייך – אצל היטלר – הוכנו ב-17 לאוקטובר עדיפויות אחרות בסדר מהלכי הגירוש. עדיפות בהגירות הטיהור קיבלו מחוזות גרמניים חדשים, זו של ורטלנד Wartheland ונפת פרוסיה המערבית שקמו על אדמות פולין שסופחו ישירות לרייך. דווקא את המחוזות האלה היו אמורים ליישב גרמנים מהרפובליקות הבלטיות אשר הועברו משם על פי ההסכם הגרמני-סובייטי מספטמבר. יתרה מזאת, במהרה הסתבר שבסביבת נישקו צריכה לקום "החומה המזרחית", קו בטחוני צבאי בקדמת הרייך. ראוי לציין שדווקא אז, באמצע אוקטובר, הביע היטלר שביעות רצון מכיוון גטאות – על בלודז' ובלובלין, ושם דגש על הקמת גטאות נוספים, בהם אפשר יהיה לרכז יהודים מן הרייך. שקל גם אם להקים גטו כזה בשטחי פולין או בפרוטקטוראט. גטו ורשה הוקם בעוד מועד, ואילו גטו טרזין רק כעבור שנתיים.

המחנה בניסקו נשאר רק צוות מצומצם שהיה נחוץ להקמה ולתפעול. האחרים גורשו מן המחנה או לא הורשו כלל להיכנס אליו. המחנה התקיים בדחילו וברחימו עד ל-13 לאפריל 1940, כאשר הגסטפו שלח את 516 הגברים הנותרים בחזרה. בדו"ח המצב לחודש אפריל של

מנהל משטרת אוסטרבה נקבע כי 301 מהם נשארו באוסטרבה, 18 המשיכו בדרכם לטישין Te's'i'n, 197 לוינה. הם תוארו כשבים מהסבה מקצועית, אך רובם הגדול היה לקורבנות של גירושים מאוחרים יותר ללודג', מינסק וטרזין, ומטרזין למחנות החיסול במזרח. את שמותיהם ימצא המעיין בספר זה בעיקר ברשימות המחוסלים והנרצחים, רק יחידים ביניהם זכו להישרד. לפי נתונים סטטיסטיים רשמיים מתו בתקופה מ-15 למרץ 1939 עד 15 למרץ 1945 בפרוטקטוראט (מלבד טרזין) 8,210 יהודים. באותו זמן נולדו שם רק 637 ילדים יהודיים. על הרישוש החמור של האוכלוסייה היהודית מעידה הטבלה המרתיעה המבטאת כמה מיתות "טבעיות" יהודיות היו לכל אלף יהודים שחיו בפרוטקטוראט:

בשנת	1939	19.6 מיתות.
	1940	19.7 מיתות
	1941	23.8 מיתות
	1942	54.1 מיתות
	1943	74.2 מיתות.

הנתונים של שנת 1943 מתייחסים רק לרבעון הראשון של אותה שנה. ניכר איפוא, כי האמצעים להשלמת חיסול היהודים יושמו בקשת רחבה. חוץ מזה, גם התאבדות יהודית נחשבה גם כן למקרה של "מיתה טבעית". ציינו כבר שבמשך שש שנות הכיבוש הנאצי נולדו בפרוטקטוראט רק 637 ילדים יהודיים. נתון זה לא כולל את טרזין ואת 174 הילדים שנולדו שם להורים יהודיים מבוהמיה ומורביה. גורל התינוקות מטרזין ידוע: רק 25 זכו לשרוד לעת השחרור. היתר מתו או בטרזין או נספו עם משלוחי הגירוש במחנות החיסול המזרחיים. גם מעטים מילדי היהודים שנולדו בשנות הפרוטקטוראט מחוץ לטרזין, ודרך חייהם הסתיימה במקום, או אי-שם במזרח.

גטו בלי חומות

זרם גזירות נגד היהודים התגלגל ללא הפסק מימיו הראשונים של הכיבוש הגרמני. גם ממשלת הפרוטקטוראט (הצ'כית, ש.ב.) לא נמנעה מפעולות אנטי-יהודיות. בישיבתה הראשונה –ב-17 למרץ 1939 – אסרה על רופאים "מגזע לא ארי" לעבוד בכל מוסד בריאות ציבורי ובמערכות הביטוח הסוציאלי; רשמה לפנייה את החלטת לשכת עורכי הדין בפראג להשעות את מלאכתם של עורכי הדין הלא אריים. היא הטילה על שר המשפטים להגיש הצעה על תחיקה כוללת בעניין זה, וייפתה את כוחו של שר המחסר לדון עם ארגונים תעשייתיים ועסקיים על סילוק לא-אריים מכל המשרות הבכירות, והסכימה שהאגודה המסחרית 'מרקור' תדפיס מדבקות לציון

חיצוני של חנויות אריות. בישיבתה הבאה נתקבלה תקנה המאפשרת מינוי נאמנים ולכפות מנהלים על עסקים יהודיים.

בינתיים הוציאו ראשי המינהל האזרחי אצל המפקדים הצבאיים בפראג ובברנו תקנות שאסרו לקנות, להשכיר או לתת במתנה עסקים שהיו בבעלות יהודית כוללת או חלקית. מקרים יוצאים מן הכלל יכלו לאשר רק ראשי המינהל האזרחי. להם הייתה הזכות למנות קומסירים ומנהלים וגם לעשות שימוש בעסקים יהודיים ובנכסי דלא נידי שלהם. זה היה ראשיתו של תהליך בו ניטלה קודם מן היהודים זכות השימוש בנכסיהם אשר אחר כך נשללו מהם.

סילוק יהודים משורות עובדי המדינה שהוחל בו כבר בימי הרפובליקה השנייה (בין מינכן לפרוטקטוראט, ש.ב.) נמשך באופן דרסטי, ולא שכחו גם לשלול מיהודים רשיונות לקיוסקים, לממכר מוצרי עישון וממתייקים מלאכותיים.

אט אט התחילו לכוון עבור היהודים בפרוטקטוראט מעין "גטו", בינתיים בלי כליאה ישירה. קשת התקנות המפלגות הייתה רחבה ביותר, השיטה השתכללה והלכה ללא הרף ובהדרגה חדרה לכל פן של חיי האנשים שתעודת זהותם סומנה מאז פברואר 1940 בהבלטה באות "יי" אדומה.

נאסרה כניסה לכרכות שונים, לרחובות ופארקים מסויימים. בפראג לדוגמה, נאסרה תחילת הכניסה לפארק 'סטרומובקה' Stromovka ואחר כך לכל הגנים הציבוריים וגם ליערות באזור פראג רבתי, לגדות נהר המולדאו בין גשר הלאבקה Hla`vka לגשר הרכבת, ולמספר גדל והולך של רחובות, בפרט במרכז העיר.

נאסרו ביקורים בתיאטרונים, בתים קולנוע, ספריות, מתקני ספורט, מקומות בידור וגם בבריכות שחייה ומרחצאות ציבוריים.

בתחבורה הציבורית מותר היה להשתמש רק במחלקות מסוימות, לדוגמה רק בקצה אחד בקרון חשמלית אחורי. גם ברכבות חלו הגבלות דומות. אסור היה להשתמש במסעדות ובאולמי המתנה של תחנות הרכבת.

מועדי קנייה הוגבלו תחילה לשתי שעות פעמיים ביום, ואחר כך רק למועד אחד בין השעות 15:00 ל-17:00. הגבלות דומות הונהגו גם במוסדות פיננסיים.

חומרה מאוד הייתה הגבלת השימוש בשירותי דואר, בפראג למשל, יותר בלעדית הדואר ברחוב אוסטרווני 'Ostrovni', ורק בין השעות 13:00 ל-15:00.

היהודים הוצאו מרשת הטלפונים ומכשיריהם הוחרמו; בדומה לכך נאסר השימוש במקלטי רדיו. גם אלה נלקחו מהם.

איסור לעזוב מקום מגורים אחרי השעה 20:00 הוציא הגסטפו באמצעות משרדי הקהילות

היהודיות עבור כלל התושבים היהודיים.

נאסר שינוי של מקום מגורים, אלא אם נעשה הדבר בפקודת השלטונות; כמו כן נאסרה גם היעדרות זמנית ממחוז פראג רבתי או תחום מגורים אחר ללא צו או הסכמה של המשרד המתאים.

היהודים סולקו מכל האגודות, התאחדויות וגופים ציבוריים.

יהודים לא הורשמו ללמוד בבתי-ספר צ'כיים – מן הגרמניים גורשו כבר מזמן – נאסר גם חינוך פרטי.

על אי-כבוד תקנות אלו ועשרות, גם קטנוניות אחרות, גמלה הגסטאפו בעיניו ובכלא. תפקידם היה לבודד את היהודים המוחרמים מן האוכלוסייה הצ'כית וכמובן הגרמנית.

חלק מסוים מתקנות אלה הוצא ישירות על ידי שלטונות הכיבוש, אך למרבית ההגבלות והאיסורים הייתה צורה של תקנות מטעם הפרוטקטוראט. לפעמים ניתן לקבוע בבירור כי הוצאו בהנחיית הפרוטקטור או ראשי המינהל הגרמניים, אבל אצל מספר רג של צוים אשר נשתמרו קשה לקבוע אם ובאיזו מידה הונפקו תחת לחץ, או שהיו תולדה של יוזמה צ'כית מקומית. ברם, בבטחה נוכל להבחין נטייה בולטת אצל שלטונות הכיבוש לאמץ לעצמם בלעדית את "פתרון הבעיה היהודית" ב"שמורה יהודית" מיוחדת.

תמיכת שכבות רחבות של העם הצ'כי השוללות את רדיפת היהודים ואת שיתוף הפעולה של משרדי הפרוטקטוראט בגזירות, פעולות הסברה של המחתרת, סולידריות מופגנת, עזרה מוראלית ומעשית לנרדפים – כל אלה החלישו את יעילות התקנות האנטי-יהודיות והקשרה עם, פתרון השאלה הצ'כית" בעתיד, הלך והתעצם בבירור.

בדוחות הזיכרהייטסדינסט Sicherheitsdienst והגסטאפו בתקופה ההיא נמצא מאות מסמכים על העוז והתושיה בהם טופדו תוכניות הכובשים לכינון "גטו בלי חומות".

חרף כל האיסורים של מגע חברתי בין צ'כים ליהודים, הופיעו כל הזמן דיווחים על השתפות יהודים באירועים חברתיים צ'כיים, מפגשים תרבותיים ובחוגי ריקודים. כל הלשנה על מקרה קונקרטי הביאה צעדי ענישה קשים.

בולשת שירות הביטחון הגרמני, הזיכרהייטסדינסט, הזהירה ללא הרף אודות עקיפת מועדי הקנייה לאזרחים יהודיים, על כך שידידים ומכרים אריים קונים עבורם, שחנוונים ואיכרים צ'כיים עוזרים להם, שקצבים מציעים למכירה את מיטב הבשר רק בעת שיהודים באים לקנות, שסוחרים מביאים להם סחורה מוזמנת הביתה, מספקים להם פחם בהעדפה, וכדומה. מודיעין זה של הזיכרהייטסדינסט גם מרבה להתלונן שיהודים זוכים לסיוור מרופאים, עורכי דין, ממועסקים שלהם בעבר, ממשרדים ואף מכמה ז'נדרמים, שמקבצים תרומות למענם, שמורים

צ'כיים מלמדים ילדים יהודיים באופן פרטי.

לא חסרו גם ידיעות כמו זו שהגיעה מרואוודניצה Roudnice, על לוויה של שני ילדים יהודיים למחצה שהורעלו על ידי אמם. בהלוויה השתתפו כ-4,000 איש, בהם כמעט כל צוות המורים וכל הפקידות. מספר כזה של אבלים עוד לא היה כאן בשום הלוויה, קבע הזיכרהייסטדינסט, והסביר כי הצ'כים ראו במות שני הילדים תוצאה של רדיפות אנטי-יהודיות. מלבד ביטויי סולידריות כאלה אפשר למצוא במסמכי שרות הביטחון גם דוחות על איומים נגד אריזטורים ומבצעי פוגרומים, או על בוז עמוק כלפיהם.

משורות הגרמנים בפרוטקטוראט, מצד שלטונות הכיבוש ואף מחוקי הפשיסטים הצ'כיים הופעל במהרה לחץ לקראת סימון חימוני של יהודים. אבל מנהיגות הרייך אז – בעיקר מטעמי מדיניות חוץ – העריכה נוהג זה של ימי הביניים כבלתי הולם בגרמניה ובפרוטקטוראט.

התוקפנות הגרמנית מול ברית המועצות והתקווה לכשלונה הפיחו להם בתנועות מחתרתיות גם בשטחי צ'כוסלובקיה הכבושה: צמיחת תנועת ההתנגדות הצ'כית שהתבטאה בחודשי הקיץ 1941 באופנים רבים, גם בשורה של שביתות, הולידה עצבנות ניכרת בקרב הפסגה השלטונית של מנגנון הכיבוש, בפרט אצל המזכיר המדיני, ק.ה.פראנק Karl Hermann Frank. אות לעצבנותו שגבלה כמעט בפאניקה, הייתה פעילותו הקדחתנית ב"שאלה היהודית". הייתה כאן הקבלה למדיניות הנאצית שהייתה מגייסת פעילות כזו בכל מצב קריטי או טרום-קריטי.

ק.ה.פראנק ראה כצו השעה ליישם את סימון היהודים בפרוטקטוראט, למרות העובדה שסימון כזה טרם הונהג בגרמניה. הוא לחץ על ראש הלשכה בברלין, על לאמרס Lammers, כדי שזה ישיג לכך עבור הפרוטקטוראט הסכמה מיידית. נימוקיו לא היו גזעניים; הוא הלן בעיקר על השפעתם הפוליטית השלילית של היהודים. "סימון היהודים בפרוטקטוראט הוא כורח פוליטי, וביצועו למען השקטת הרוחות כאן ודחיפותו גוברת ככל שגוברות בעיות האספקה וככל שמצב רוח הצ'כים יורד בשל כך. היהודים הם הרי עתה מפיצי תעמולה אנטי-גרמנית. סימונם יביא להפרדתם מן האוכלוסייה הצ'כית, ויכביד על החלפת מידע בלתי חוקי וימנע אווירה עוינת לרייך".

משרד הפנים הגרמני כבר לא התנגד וסמכות ההכרעה הייתה בידי הפרוטקטור ק.פון נוראט Constantin Von Neurath. פראנק שיגר על-כן ב-20 לאוגוסט 1941 מברק לאחוזתו בליינפלדן ודרש הסכמה מיידית לסימון יהודי הפרוטקטוראט באמצעות סרט סביב השרוול. הנמקותיו של פראנק שוב אופייניים: "מכל צד מדווחים שפעילות יהודית עוינת לרייך גוברת משעה לשעה", כתב. חרף איסורי כניסה, היהודים יוצרים באולמות ציבוריים חוגים עם צ'כים, סוקרים ידיעות משידורי האויב ומסיתים את האוכלוסייה. "תועלת ברוכה מובטחת", המשיך

ללחוך. כבר בשעה 16:20 אותו היום הכתיב נזיראט בליינפלדן שדר לפראנק: "אני מסכים עם ההצעה הטלגרפית".

ברם, סימון יהודי הפרוטקטוראט בסרט חובק שרוול לא התבצע. בינתיים כבר היטלר הכריע, ועל סמך זה יכול היה היידריך Reinhard HEYDRICH ב-1 לספטמבר 1941 לפרסם הוראה משטרית, לפיה נאסר על יהודים שהשלימו שנת חיים שישית להיראות בציבור בלי מגן דוד שחור על רקע צהוב בגודל כף יד ועם כיתוב שחור "יודה" Jude באמצע. הסמל היה צריך להיות תפור היטב ונראה לכל עין בצדו השמאלי של חזה הלבוש.

ההוראה לא כללה בעלים יהודיים של נשואים מעורבים, צאצאיהם שלא נחשבו ליהודים, אף לא אם הנשואים כבר לא התקיימו, או אם בן יחיד נפל במלחמה הנוכחית. ההוראה גם לא חלה על בת-זוג יהודייה בלי ילדים בתקופת קיומם של הנשואים המעורבים.

הוראת המשטרה קיבלה תוקף 14 יום אחר פרסומה. ביום, בו היו היהודים אמורים להופיע ברחוב לראשונה עם הסמל, שיגר היידריך הוראות למשרדי המשטרה הגרמנית, למנוע אלימות בלתי חוקית נגד תושבים יהודיים מסומנים. היידריך הסתמך על הוראות דומות שהוציאה הנהגת המפלגה הנאצית. מעבר המדניות היהודית לשלב האחרון של "הפתרון הסופי" לא היה צריך לסבול מאירועים מפריעים שכאלה.

הוראה זו של היידריך הייתה תקפה גם בפרוטקטוראט, אבל על הפרוטקטור היה להתאימה לתנאי המקום. ק.ה. פראנק צרף אליה הוראת ביצוע ב-17 לספטמבר 1941. "לאור הידידות ליהודים שמפגין עדיי חלק ניכר של האוכלוסייה הצ'כית", הדגיש פראנק, "מוכרחים דווקא בפרוטקטוראט לבצע את הוראת המשטרה בחומרה יתירה".

על ההד השלילי שעורר סימון היהודים מעידות התפרוציות הרוגז של המשגיח על העתונות המקומית, וולפראם פון וולמאר Wolfram von Wollmar, באסיפת עורכי היומונים: "בבית חרושת מסוים לשוקולד במורביה הודיע אחד הפועלים מספר ימים לפני מימוש הסימון שהוראה זו תתחיל להיות תקפה ב-19 לספטמבר, כלומר היום. בעקבות זה התייצב חלק מפועלי אותו המפעל לעבודה עם מגיני דוד מתוך אהדה ליהודים. רבותי, זו בושה כה מחפירה לעם הצ'כי שאין כלל צורך להרחיב על כך את הדיבור".

על מקרה קונקרטי זה לא הורשו העתונאים לכתוב, אבל הוטל עליהם להזהיר את הקוראים ש"גורל האנשים אשר יופיע יד ביד עם היהודים או שאפילו יתפארו באהדתם ליהודים כה מסומנים, יהיה דומה לזה של היהודים, כלומר, לא יקבלו נקודות הקצבה לביגוד או טבק, לא יורשו לבקר באולמות ומוסדות ציבוריים וגם הם יסומנו בכוכב היהודי". עתונאים משתפי פועלה עשו כנדרש. יחד עם זאת, האהדה שהופגנה בבית החרושת לשוקולד במורביה לא הייתה

יחידה במינה. ד"וח כולל של משטרת הסדר הציבורי רשמה ענידה מופגנת של הסמל הצהוב על פני צווארונים, פגישות ושיחות במקומות ציבוריים עם אנשים מסומנים בכוכב, וביטויים דומים של סולידריות שנרשמו גם בדיווחים הבאים של שלטונות הכיבוש.

כאשר ב-27 לספטמבר 1941 ריינהרד היידריך השתכן כמ"מ הפרוטקטור הגרמני בטירה של פראג, בה הוא מילא את מקומו של ניראט שחלה בפקודת היטלר, הוא החליט על נקיטת צעדים רדיקליים. כבר ב-29 לספטמבר הוציא צו על סגירת כל בתי הכנסת ובתי התפילה, בנימוק ששימשו להתכנסות אלמנטים יהודיים חתרניים ולמוקד של תעמולת לחישות אי-חוקית. בד בבד גם ציווה לכפות מאסר מונע על צ'כים שבהבלטה הפגינו את ידידותם ליהודים, כלומר ציווה לכלאם במחנה הסגר. הגדיר אותם כאלמנטים צ'כיים הרוצים בעמדתם זו להביע את יחסם העויין כלפי הרייך הגרמני.

משרד הפנים של הפרוטקטוראט שילב ב-6 לאוקטובר 1941 את פקודת היידריך בפסיקה משלו בהנמקה זו: "הלקח משימועים בבתי משפט הוכיח מחדש כי האלמנט היהודי בפרוטקטוראט בוהמיה רמורניה השתתף במידה רבה לא רק בהסתת האוכלוסייה, אלא היה גם שותף פעיל בארגון התנגדות."

בימים ובשבועות הבאים יצאו תקנות אנטי-יהודיות נוספות, וגם נגד אלה שאהדו את היהודים וסייעו להם. המונח הרשמי עבורם היה: צ'כים אוהבי יהודים. לגזירות ולתקנות הרבות של שלטונות הכיבוש הייתה מטרה מיידית אחת – להבטיח את השילוחים המתוכננים.

תחילת זרם השילוחים

במחצית ספטמבר 1941 נפגש הימלר עם היטלר בהתייעצות רבת שעות שנושאה הדומיננטי היה "השאלה היהודית". ב-18 לספטמבר כתב מנהיג ה-0.0.0. וראש המשטרה הגרמנית אל נציב נפת וורטלנד ארטור גרייזר Arthur Greiser: "הפירר רוצה שהרייך המקורי והפרוטקטוראט ירוקנו וישוחררו מיהודים ממערב ועד למזרח בהקדם האפשרי. אני משתדל איפוא, במידת האפשר, להעביר עוד השנה את יהודי הרייך והפרוטקטוראט בשלב ראשון אל ארצות המזרח שסופחו לפני שנתיים אל הרייך החדש, כדי לשלחם באביב הבא למזרח הרחוק יותר". הימלר דרש מגרייזר לקלוט בגטו לודז' 60 אלף יהודים מן הרייך הישן ומן הפרוטקטוראט. שבוע אחר כך הבטיח היטלר לגלבס כי הערים הראשונות ש"יטוהרו"ן מיהודים תהיינה ברלין, וינה ופראג.

תכניתו של הימלר נתקלה בהתנגדות שלטונות הכיבוש בפולין אשר הצביעו על כך שגטו לודז' גדוש כבר, שעם ריבוי תושביו מאיימת מגיפה, ועם פיזורם בכל העיר יוגבל גם הייצור בשביל

הצבא הגרמני, משום שחלק מבנייני המפעלים יהיה צורך להסב למגורים. את התכנית המקורית לשילוח 60 אלף איש ללודז' היה צריך להקטין כדי שלישי.

הימלר עם היידריך דיווחו להיטלר על מצב זה ב-2 לאוקטובר 1941. אודות הדיון השתמר רק רישום קצר מידי אחד משלישי היטלר: "הימלר מדווח על העברת אנשים מגזר זר (יהודים), מדבר על המצב בבליטים וברוסיניה; נקודות עיקריות ריגה, רבל, מינסק." תוצאת הדיון השתקפה באמירה של היטלר ארבעה ימים אחר כך: "כל יהודי הפרוטקטוראט חייבים להיות מסולקים, ולא תחילה לגנרל-גונרנמנט: General-Gouvernement, אלא מיד יותר רחוק מזרחה. כרגע אין זה בר-ביצוע רק בלב צורך רב של הצבא באמצעי תובלה. בד בבד עם יהודי הפרוטקטוראט צריכים גם להיעלם כל היהודים מברלין ווינה."

ב-10 לאוקטובר היידריך, בנוכחותו של אייכמן, הסביר לקבוצה מצומצמת של בכירי משטר הכיבוש בפרוטקטוראט את המהלך הבא ב"שאלה היהודית". הוא פתח בכך שהיטלר רוצה "ככל האפשר עס סוף שנה זו להוציא את היהודים מהתחום הגרמני". ברם, התגלו קשיים, כי בינתיים חייבים עוד להתחשב בהתנגדות משרדי ליצמנשטט (כלומר לודז'). 50 אלף יהודים ייסעו איפוא לריגה ולמינסק, הודיע היידריך.

מפקד האנשמי הכפופים לחוקי נירנברגהתקיים בפרוטקטוראט ב-1 לאוקטובר והסתכם בסך כולל של 88,105 איש. לאור נתון זה, והתוכניות לגרש ללודז', ריגה ומינסק גם את יהודי גרמניה ואוסטריה, מסתבר כי המשימה שהוטלה על ידי היטלר ואמורה הייתה להסתיים עד 31 לדצמבר 1941, למעשה לא הייתה ברת ביצוע. במצב זה, כמוצא מן הסבך, נולד הרעיון של פתרון טרזין, יש לענות על השאלה, מה הי הצריך להיות גורלם של המגורשים משטחי צ'יכיה ומורביה.

ברישום מן ההתייעצות בפראג ב-10 לאוקטובר 1941 נמצא הסעיף הבא: "o.o. – בריפ/בריגדהפירר / גבה Nebe ורש Rasch היו יוכלים לקחת יהודים אל מחנות עבור אסירים קומוניסטיים בזירת המבצעים. זה מוסדר כבר על פי הודעתו של o.o. – שטורמבף אייכמן." את המילים האלה יש להבין היטב.

ארטור נבה ואמיל אוטו רש היו אז המפקדים של שתיים מתוך ארבע מה שכונה איינזצגרופן Einsatzgruppen, יחידות מבצעיות של שרות ומשטרת הבטחון שצורפו אל "Führerbefehl" (פקודת מנהיג, ש.ב.) כזה היה קיים, על כך העידו כל הנתבעים במשפט התשיעי ה"מוסף" של משפטי נירנברג, שדן את מפקדי פלוגות אלה ואת פקודותיהם. אבל את קיום הפקודה מוכיחים בראש ובראשונה הדוחות שיחידות חיסול אלה הגישו על פעילותן למרכז ברלין. ניסוחם כל כך משכנע עד כי הקטגוריה בנירנברג לא נזקקה לזמן אף עד אחד, והסתפקה בהצגת דוחות אלה.

המשימה העיקרית של נבה ורש מאופיינת באחד הדיווחים, בו איינזצגרופה סי C מנמקת מדוע רצחה 51 אלף איש:

"ההוצאות להורג בוצעו נגד אלמנטים אלה: פעילים פוליטיים, בוזזים, מחבלים, קומוניסטים פעילים ואידיאולוגים פוליטיים, יהודים אשר בדרך שקרית והשתחררו ממחנות אסירים, סוכנים ומלשינים לנ.ק.ב.ד., אנשים שבעדויות שקר ובהטיית עדים גרמו במידה ניכרת לגירושם של גרמנים אתניים, יהודים סדיסטיים ונקמניים, אלמנטים בלתי רצויים, אנשים א-סוציאליים, פרטיזנים, פוליטרוקים, מחוללי מגפות ודבר, חברי כנופיות רוסיות וספקי המזון שלהם, מתנדבים, מסיתים למיניהם, נוער מדורדר, יהודים ככלל."

מפקד פלוגת קומנדו זו היה אותו רש עצמו, אליו התכוון היידריך לשלוח את יהודי הפרוטקטוראט, ברגע שמצב התעבורה יאפשר זאת. את הניסוח המצומצם, בו השתמש היידריך בהתייעצות בפראג ב-10 לאוקטובר 1941, נוכל איפוא להבין נכונה. דובר בלשון שגי-נהור על גירוש יהודים צ'כיים לתחום בו "יהודים ככלל" חוסלו.

המעבר לשלב האחרון של "הפתרון הסופי" בבוהמיה ומורביה לא התחיל על ידי החלפת ניראט בהיידריך בטירה של פראג ב-27 לאוקטובר 1941, אבל נבע מאסטרטגיה נאצית כוללת במדיניות היהודית. בואו של היידריך לפראג גרם אמנם להחמרה קשה של הטרור האנטי-יהודי. על פעילותו בפראג שיגר היידריך דיווחים מתמידים בכתב לראש לשכת המפלגה הנאצית, מרטין נורמן, תמיד בהנחה שיוגשו גם להיטלר. בדיווחו ה-11 מ-11 לאוקטובר הוא דיווח גם על "השאלה היהודית":

"בפרוטקטוראט חיים עתה כ-80,000 יהודים, מתוך זה בפראג 48,000, בברנו בומורבסקה אוסטרבה 10,000 לכל עיר, השאר פזורים על פני כל הפרוטקטוראט. לקראת הגירוש ירוכזו יהודים אלה במשך השבועות הקרובים במקום אחד אשר רעו דייקבע סופית, כמו בעין מחנה הגירה, והגברים יוצבו לעבודות חובה. 5,000 היהודים הראשונים יגורשו מזרחה אחרי 15 אוקטובר דרך ליצמנשטט." כמחנה מרכז (Sammel-Lager) בא בחשבון – אליבא דהיידריך – המבצר ההוסיטי סטארי טאבור או טרזין, אותה העריך כמתאימה במיוחד. הוא השתעשע בתוכנית, שאחרי "העברת היהודים" אפשר יהיה, "במסגרת הגירמון" להקים בטרזין יישוב גרמני לדוגמה. הוא הבטיח להגיש בקרוב מאוד תוכניות שעליהן עובדים כבר.

כידוע, תנאי מוקדם יסודי אחד, "פתרון המצב הצבאי" במזרח, לא התממש. הסתבר, שגירוש מעשי של האוכלוסייה היהודית מצ'כיה יימשך זמן רב, ולכן אין מנוס משלב של "גטואיזציה" על אדמת צ'כיה. תפקיד ארעי זה של "מחנה הגירה" הודגש במיוחד ברישום מן ההתייעצות בפראג ב-10 לאוקטובר:

"אחרי הגירוש ממחנה מרכז ארעי זה (בו היהודים ירוששו כבר מאוד) לתחומי המזרח, אפשר יהיה לשקם את כל האתר לשוב גרמני לדוגמא". כאן גם מרומזת משימה שנייה של מחנה טרזין העתידי, משימת הרישוש. המונח "פרניכטונג דורך אוסזידלונג Vernichtung durch Aussiedlung – "השמדה בהגירה, - לא מופיע בדוקומנטים הנאציים אבל הוא קולע היטב למהות הפונקציה ההרסנית של המתקנים השונים, בין שנקראו גטות או מחנות עם שמות-תואר שונים, בהם ריכזו הנאצים את היהודים אחרי היגרתם.

היידריך הסביר בהתייעצות את כל התפיסה של גטואיזציה זו על אדמה צ'כית. העריך שרצוי להקים שני גטאות, אחד בבוהמיה ואחד במורביה, אחד כ"ארבייטסלאגר" Arbeitslager, השני כ"פרזורגונגסלאגר" Versorgungslager, זאת אומרת אחד לעבודה ושני למסעד. מקורות לעבודה היה צריך ליצור במחנה עצמו, בו אסירים היו אמורים לייצר בלי מיכון פריטים קטנים, לדוגמה קבקבי עץ, סריגות קש עבור יחידות הוורמאכט בצפון וכדומה. מועצת זקני היהודים (Al'testenrat) הייתה אמורה לרכז פריטים אלה ולקבל תמורתם מינימום של מזון. מחוץ למחנה יוכלו לעבוד רק בקבוצות קטנות, בעיקר מומחים חיוניים. במורביה חשבו להסב לגטו אחד הכפרים הקיימים עם אוכלוסייה יהודית.

המרכז להגירה יהודית קיבל לידין את כל האתר של טרזמן. עם מפקדו הצבאי של הפורטקטוראט, גנרל רודולף טוסינט Rudolf Thoussint, הבטיח היידריך לדון אישית על העברת היחידות הצבאיות מטרזין למקומות אחרים. האוכלוסייה האזרחית הצ'כית הייתה צריכה לצאת את העיר.

אל לגירושים עצמם להתמהמה; יום יום היו אמורים לצאת לטרזין שתיים-שלוש רכבות עם 1,000 איש כל אחת. לפי שיטה כבר מוכחת כיעילה, משקל חפצי המגורשים לא היה צריך לעבור 50 ק"ג, אבל מותר היה להוסיף מזון לשנים עד ארבעה שבועות.

בשלב זה של התכנון, הדיור נחזה כפרימיטיבי מאוד – קש מפוזר בדירות פנויות. למיטות נדרש יותר מידי מקום. דירות מרווחות יותר בבתיים יות רטובים היו שמורות למשרדי המרכז להגירה יהודית, גם למועצת הזקנים, למשרד האספקה ולצוותי השמירה. "Die Juden haben sich Wohnungen in die Erde hinab zu schaffen", נאמר ברישום. למילים אלה אודות מגורים שיהודים צריכים לכרות לעצמם בעומק האדמה, היה צליל מבשר רעות. כאשר נשאל איימן בירושלים למשמעותן, הוא "לא זכר" כמובן, אך בכל זאת העיד כי לתלונתו על חוסר מקום בטרזין למספר כה גדול של מועמדים לגטו, השיב לו כנראה ק.ה. פראנק בצחוק: "שיתחפרו באדמה! שיכרו לעצמם בורות! או משהו כזה".

היידריך דרש סידורים שימנעו התפשטות מגיפות הגטו לסביבה, ובפרט שלא ייפגע שטח

הסודטים ממי הביוב הזורמים לנהר אוהז'ה Ohr'e. בשום פנים לא היה צריך לקבור את המתים בטרזין. היה צריך לשרפם בקרמטוריות קטנות בלתי נגישות לציבור. משטרת הפרוטקטוראט הייתה אמורה לשמור על אסירי טרזין. עבור כל אחד משני הגטאות חשבו להקציב 600 איש שיוכלו להתחלף שלוש פעמים.

בסיום התייעצות זו היידריך שוב הזכיר את משאלת היטלר בדבר טיהור התחום הגרמני מאוכלוסייה יהודית ככל האפשר עד סוף השנה, ותבע פתרון מהיר של כל הבעיות. אחרי הצהריים של אותו היום הודיע היידריך על הסידורים המתוכננים לנציגי העתונות באסיפה סגורה. את הרצאתו שלח לידיעתו של נשיא הפרוטקטוראט, אמיל האכה Emil Ha`cha. כיעד סופי ציין את הגירת האוכלוסייה היהודית אל מחוץ לאירופה, והודיע שבקרוב מאוד 5,000 יהודים יעזבו את הפרוטקטוראט, בעוד שהשאר ירוכזו בעיר או ברובע של עיר בצ'כיה לחוד ובמורביה לחוד. יהיו אל המקומות ריכוז טרם הגירה כפויה. על צ'כים אש רמטעמי אופוזיציה או בגלל אי-הבנה חושבים שבגלוי או בהסתר צריכים להביע אהדה ליהודים, איים היידריך בגורל יהודי. "פירוש הדבר: הפרדה והגירה כפויה".

להכנות לקראת הבידוד הטריטוריאלי של יהדות הפרוטקטוראט צירף המרכז להגירה יהודית גם את מוסד הקהילה היהודית בפראג. מן המסמכים שהקהילה הכינה בפקודת המרכז להגירה, ניתן להסיק שעל היגרשים המתוכננים אל מעבר לגבולות בוהמיה ומורביה, מנהיגי הקהילה לא ידעו, או לפחות רשמית לא ידעו דבר. כל התנונים שלהם יצאו מהנחה כי מדובר בגטואיזציה של כ-88 אלף האנשים הרשומים. כ יוצא מניתוח נתונים שתוארך 9 אוקטובר, בו הומלץ על ריכוז יהודים בפרוורי פראג, ברנו ואוסטרבה, וגם במזכר "Judenstadt" (עיר יהודית, ש.ב) שניסה להוכיח כי ריכוז היהודים בעיר אחת אינו בר-ביצוע ושהיה צריך ליצור יותר, ארבעה או חמישה מרכזים כאלה.

יום אחרי התייעצות של ה-10 לאוקטובר צווה ראש מרכז ההגירה, ה. גינטר Gu`nther על מנהיגי הקהילה היהודית:

1. לעשות סקר במורביה, אם יש שם מקום עם אחוז אוכלוסייה יהודית גדול במיוחד.
2. לוודא מקומות עם 5,000 עד 6,000 תושבים שיתאימו לריכוז יהודים, ולציין כמה יהודים גרים באותו מקום, ומה המספר המירבי של יהודים שניתן לשכן שם.
3. לעבד רעיון בסיסי לגטואיזציה ולהביא בחשבון גטו עבודה וגטו סיעודי בנפרד.
4. במידה ואף אחת מן התכניות האלה לא תהייה ישימה, להגיש הצעות להעברת היהודים מפראג ומברנו לפרוורים, למעט רובעי וילות ואזורי מגורים שערכם המקומי

ר.ב.

5. להגיש דו"ח על כל העבודות הקשורות בהקמת עיר כזו, עם היבט לנטל הכלכלי, החלפת סחורות וכו'.

לתוך הכנות אלה של הגטואיזציה באה כהלם הידיעה על טרספורט הגירוש הראשון, למעשה היו שניים.

ב-15 לאוקטובר יצא הראשון וינה ללודז', למחרת הראשון מפראג. ואלה נסיבות שילוחו לראש הקהילה היהודית בפראג, ד"ר פראנטישק וויידמן Frantis`ek Weidmann ולממלא מקומו יעקב אדלשטיין Edelstein נודע מוינה על הטרספורט המתוכנן מפראג, מיד ביקשו להתקבל במרכז להגירה יהודית, שם הבטיחו להם שלא יודעם על כלום, שהמצב בפראג שונה מזה בוינה או בברלין. עוד באותו יום, כמה שעות מאוחר יותר, נקראו שניהם לבניין המרכז בסטרשוביצה 'Str`es`ovice' ושם הוטל הליהם להכין חמישה משלוחים ללודז'.

בהתייעצות אודות תכנון עתידי בפרוטקטוראט ב-17 לאוקטובר, היידריך חזר על רעיונותיו אודות טרזין, משם ילכו היהודים מזרחה, ואשר יושב אחר כך בגרמנים כדי שיהיה מרכז וחלוץ לחיים גרמניים, בדיוק לפי רעיונות מנהיג ה-0.0. בתפקידו כקומיסר הרייך להאדרת הגרמניות.

בגדר חידוש הייתה רק הודעתו הנוקשה כי בגטו טרזין ניתן בנוחות למקס 50-60 אלף איש. הטרנספורטים ללודז' המשיכו בינתיים. ב-21 לאוקטובר יצא מפראג השני, ב-26 לאוקטובר השלישי, ב-31 הרביעי וב-3 לנובמבר האחרון. בין ה-16 לאוקטובר ל-4 בנובמבר נכלאו שם בגטו יחד איתם בסך הכול 19,837 יהודים מגרמניה, אוסטריה ולוקסמבורג. מתוך חמשת אלפים יהודים צ'כים אשר התמודדו בגטו לודגז' עם רעב ומגיפות, עם טרספורטים לתאי הגז בחלמנו, מיידנק ואושוויץ, או עם עבודות פרך, רק 276 איש שרדו בחיים.

בינתיים הודיע ראש משטרת הסדר הציבורי קורט דאלגה Daluege לפקודיו שבתקופה מ-1 לנובמבר עד 1 דצמבר 1941 תסיע משטרת הסדר מן הרייך הישן, הפרטקטוראט רמאוסטריה במשלוחים יהודיים 50 אלף איש לסביבות ריגה ומינסק, ושעל משטרתו הוטל להבטיח כל משלוח בליווי שמירה. בין הערים שמהן אמורים היו לצאת רכבות המשלוח, הוזכרו פראג וברנו. במציאות יצא אז מן הפרוטקטוראט רק טרספורט אחד -1,000 איש מברנו למינסק. הוא יצא ב-16 לנובמבר והורכב בעיקר מנתמכי הקהילה, פליטים מוינה ומשפחות אזרחים פולניים שהיו עצורים בשפילברג (מבצר עתיק בראש גבעה נישאת במרכז העיר ברנו, ש.ב.). מהם שרדו אחרי עשי הטבח במינסק רק שלושה-עשר.

ההכנות להקמת מחנה טרזין התנהלו בקצב גובר. כבר ב-15 לאוקטובר הודיע מפקד משטרת הסדר הורסט בעמה Bo`hme להיידריך שגנרל Toussaint אישר זה עתה בטלקס שאם הדבר הכרחי פוליטית, ניתן לפנות את טרזין מיד. מעמסת עצם ההכנות האגרוניות, הטכניות-חומריות

ושל מכסת כח האדם הנחוץ, הוטלה על הנהלת הקהילה היהודית בפראג. במזכר שזו הגישה ב-9 לנובמבר למפקדו המיועד של המחנה, o.s. אוברשטורפירר זיגפריד זיידל Siegfied Siedl, הציעו לשלוח צוות הקמה Aufbaukommando בן 500 איש עם אפשרות הרחבה עד 1,000 איש. על מה שבכירי הקהילה תיארו לעצמם מעידה התכנית המוגשת בדבר ישוב הדרגתי של טרזין עד לכדי 5,000 תושבים, כלומר פי עשרה פחות מתחזיותיו של היידריך.

באותה עת היה על טרזין למלא רק משימה אחת עבור הפורטקטוראט – לרכז יהודים צ'כיים לפני הגירוש "הסופי" למזרח, ולפני גירוש זה לרושש אותם ככל היותר. אך בינתיים נולד רעיון לנצל את טרזין לעוד משימה אחת למען הרייך. ברישום מיומנו של גלבס מן ה-19 לנובמבר על שיחתו עם ריידיריך כתוב: "היידריך דיווח לי על תכניותיו להעברת היהודים מתחוך הרייך. הבעיה נראית יותר סבוכה משחשבנו תחילה. 15,000 יהודים חייבים ממילא להישאר בברלין משום שמועסקים בעבודות מסוכנות או חיוניות למאמץ המלחמתי. גם שורה של יהודים קשישים כבר לא יכולה להיות מועברת למזרח. עבורם עומדים להקים גטו יהודי בעיר קטנה אחת בפורטקטוראט...."

כדי שניטיב להבין את היווצרות תפקידו זה של טרזין, ראוי לשים לב לעוד רישום אחד של גלבס מאותה עת. שלושה ימים אחרי שיחתו עם היידריך נפגש עם היטלר ושם לעצמו: "הוא רוצה מדיניות אנרגטית נגד היהודים, אך כזו שלא תגרום לנו קשיים מיותרים". על טרזין היה איפוא להיות גטו לקשישים, כמכשיר שעשויה הי למנוע "קשיים מיותרים".

עוד בהסבריו בפראג ב-10 לאוקטובר הדגיש היידריך שבבחירת אנשים המיועדים לגירוש מן הרייך הישן יש לבחון "אם אין ביניהם יהודי זה או אחר הזוכה ליחס מיוחד במקומות הגבוהים", כדי שבגללם לא יבואו הרבה מכתבים.

יותר מאוחר איימן הודה בהתייעצות של מארגני הגירושים, שאצל היידריך ערערו על 40-45 מקרי גירושים לא מוצדקים לריגה. כדי שמשרדי הגסטפו השונים לא יפוטו "להעביר יהודים קשישים לא נוחים להם גם כן", הרגיע אותם איימן באומרו שיהודים לא מגורשים מן הרייך הישן יועברו ככל הנראה כבר בקיץ או סתיו 1942 לטרזין. ייעוד העיר כגדטו לקשישים נעשה, כפי שציין, כדי "לשמור על הפנים כלפי חוץ".

בוועידה הזכורה לשצמה ב-וונזה Wannsee, שהתקיימה בפרבר הברלינאי ב-20 לינואר 1942, המטרה המשולשת של טרזין – כמחנה ריכוז ומעבר, ככלי לרישוש וכאמצעי דיזינפורמציה על גורל היהודים המגורשים – שולבה היטב באסטרטגיית השלב האחרון של "הפתרון הסופי", כפי שהיידריך תיאר אותה שם בהרצאתו.

לוועידה זו זימן היידריך משמנה וסלתה של כל משרדי הרייך שהיה להם "עסק" עם

הפרובלמטיקה היהודית. על סמך הוראתו של גרינג מה-31 ליולי 1941 על הכנת "פתרון סופי של הבעיה היהודית" באירופה כולה, השתדל היידריך ליצור סופית מערך חיסול מתואם עם מטרה ברורה כדי להאדיר דרכו את עוצמת ה-0.0.0, הגסטפו ואת עוצמתו הוא, ולהתאימו למשימה חדשה – רצח מיליונים שבאמצעותו הייתה צריכה להתגשם "נבואת" היטלר מינואר 1939.

עומד לרשותנו פרוטוקול הוועידה, ערוך ומשוכתב כמה פעמים בידי אייכמן על פי הוראות היידריך, ומועתק מהשפה הבוטה של הוועידה ל"שפה אחרת", כפי שתיאר תרגום ייחודי זה מגרמנית לגרמנית אדולף אייכמן. השתמשו במונחי כיסוי רשמיים, והשמיטו בכלל את החלק הדין בשיטות חיסול של אותם 11 מיליון איש אשר יועדו בוועידת וונזה למוות. הפרוטוקול תיאר את הדיון כאילו נבחנו "אפשרויות פתרון" שונות, מה שאייכמן במשפטו בירושלים תירגם כ"אפשרויות הריגה".

הוועידה דנה בגירוש יהודי אירופה למרכזי חיסול, שכמובן אז היו רק בשלבי הקמה. לשטחית הרייך עם הפרוטקטוראט הייתה, על פי הוראת היטלר, עדיפות ראשונה.

היהודים המגורשים היו אמורים לבוא תחילה למה שכונה גטאות מעבר(Durochganga-ghettos) ומשם להישלח הלאה למזרח. "מתכננים" הודיע היידריך, "לא לגרש יהודים מעל גיל 65, אלא למקמם בגטו לקשישים – חושבים על טרזין. מלבד קבוצות גיל אלה יתקבלו לגטאות של הקשישים גם יהודים שניזוקו קשה במלחמה ויהודים בעלי עיטורים גבוהים (צלב ברזל 1). פתרון יעיל זה ימנע גם התערבויות אין-ספור לטובתם".

הגירוש תוארו כהעברות להתייצבות לעבודה במזרח. לשם כיסוי הבלוף הזה הועברו קשישים בלתי כשירים להתייצבות כזו, ויחד איתם יקירי גרמניה, בפרט גיבורי שדות קרב, וגם ידוני שם (Prominenten) לבית אבות סופני בעיר Theresienstadt, לה ייחסה התעמולה הנאצית לא פעם אף הילה של עיר מרחצאות.

ב-19 לנובמבר 1941 הורה 0.0.0. אוברשטורמפירר זיגפריד זיידל לנציגי הקהילה היהודית שבפראג שביום ב' ה-24 לנובמבר ב-12 בצהריים על צוות ההקמה להתייצב בטרזין, וכך גם היה.

ביום שנקבע, צוות ההקמה Aufbaukommando של 342 גברים אמנם הגיע בשעות אחר הצהריים לתחנת הרכבת בהושוביצה Bohous`ovice ומשם צעדו לטרזין, בה נסגרו אחריהם שערי הקסקרטינים שכינויים סודטיים. באותו רגע נוסד מחנה ההסגר טרזין...

השמועה על הטרנספורט לטרזין עשתה לה כנפיים בפראג. לרוב התקבלה בהקלה כידיעה המעידה על הפסקת הטרנספורטים ללודז' או אל מעבר לגבולות הארצות הצ'כיות בכלל. אך

בפחות משבעה שבועות נגזזה אשליה זו. ב-4 לינואר 1942 רשמה אסירת טרזין חוה ראוביצ'קובה Roubic`kova, אז עוד מנדלובה Ma`ndlova, ביומן שלה: "התרגשות גדולה. מכאן ייסע טרספורט לפולין. האם נהייה בו. זה מחריד. חשבנו שלפחות מזה נהייה כאן מובטחים, ועכשיו מצבנו ל אשונה מזה שבפראג".

ב-9 לינואר אמנם נסעו אלף איש במשלוח הראשון מטרזין. הטרספורט נסע לריגה...

טרזין כגטו ומחנה ריכוז

טורזין, שנוסדה על ידי יוסף השני כמבצר צבאי במפגש הנהרול לנה (אלנה בגרמניץ) ואהז'ה, מרוחקת רק 60 ק"מ מפראג ואותו מרחק בקירוב מדרזדן, הייתה בסתיו 1941 עיירת גבול. ליטומיז'יצה Litome`r`ice השכנה השתייכה כבר לנפת הסודטים.

בטרזין היו 11 קסרקטינים, הרבה מתקנים צבאיים אחרים, שחלקם נבנו בחומות בצורת מרתפים פרוזדוריים עם חרכי ירי ('קזמטים'), נוסף לזה "המבצר הקטן", כלא משטרתי של הגסטפו בפראג עם פלוגת שמירה חזקה של ה-ס.ס. ועוד 218 בתים אזרחיים. בעיר חיו 3,498 תושבים צ'כיים ו-347 תושבים גרמניים. המספר הגבוה ביותר של תושבי טרזין – אזרחים ואנשי צבא – מעולם לא עבר עד אז 7,200.

הוורמאכט פינה בהדרגה את מגורי החיילים ובשבעת החודשים הראשונים, עד יוני 1942 מוקם מחנה טרזין בקסרקטינים מופרדים בחומרה לגברים ונשים. האסירים יכלו לעבם רק בהשגחת ה-ס.ס. והז'נדרמריה הצ'כית שפלוגה מיוחדת משלה יוצבה לטרזין. אם אסיר נכנס עם חוליית עבודה לקסרקטין נשים ונפגש לרגע עם ראייתו, נענש על כך ב-25 מכות וחודש מאסר בבונקר... בעיר עוד התגוררו תושבים אזרחיים. כל מגע של אסיר איתם נענש בחומרה, אפילו בעונש מוות. בינואר 1942, בגלל הברחת מכתבים מן המחנה ועבירות דומות, הוצאו להורג 10 אסירים, בפברואר שבעה. אחר כך כבר לא בוצעו הוצאות להורג במחנה. אסירים שיועד להםגורל זה הוכנסו למשלוח הקרוב ביותר למזרח, עם הוראה לחיסולם המיידית בהגיעם ליעד.

עוד בטרם הגיע לקסרקטיני טרזין צוות הקמה שני בן אלף איש, התחילו לזרום מפראג וברנו טרספורטים של משפחות שלמות. בסוף שנת 1941 מניין המחנה היה 7,350 אסירים. במחצית הראשונה של 1942 גורשו לטרזין מערי בוהמיה ומורביה עוד 25,862 יהודים ובמחצית הראשונה של 1942 גורשו לטרזין מערי בוהמיה ומורביה עוד 25,862 יהודים ובמחצית-שנה השנייה 28,366. עד סוף 1942 זכו איפוא לגטואיזציה שלושה רבעים של כל היהודים שחיו בנובמבר 1941 על אדמה הפרוטקטוראט.

מה היה גורלם של אסירי טרזין?

נשיאה הראשון של מועצת זקני טרזין, יעקב אדלשטיין ועמיתיו הקרובים האמינו שעל ידי ארגון עבוד הפרודוקטיבית בגטו יוכלו להציל חלק ניכר של יהודי צ'כיה מהגירוש למזרח, או לפחות להרחיק את שילוחם. עבודה אמורה הייתה להגן עליהם ממוות.

למדנו כבר שריינרד היידריך והאנס גינר תכננו תחילה גטו עבודה וגם גטו טיפולי. הוראת הפרוטקטור המוצעת בדבר סידורים למיקום יהודים ביישובים סגורים שהופצה ב-2 לדצמבר 1941, הביאה בחשבון עוד שני גטאות. מלבד טרזין צויין גם קיוב Kyjov במורביה. כאשר ב-16 לפברואר 1942 ההוראה פורסמה בפועל, כותרתה נשארה עוד עם מספר רבים, אבל הטקסט התייחס כבר לטרזין בלבד. יישוב עירוני זה חדל רשמית להתקיים, וראש משטרת הבטחון אצל הפרוטקטור הגרמני הופקד על נקיטת סידורים מתאימים להקמת ישוב יהודי על שטחיו.

ב-3 ליולי הסתיים פינוי האוכלוסייה "הארית" מטרזין וב-6 ליולי 1942 בשעה 12:30 התקפלו שמירות הז'נדרמים מכלאי הקסרקטינים. לא עוד קסרקטיני טרזין, כל העיר כולה הייתה למחנה הסגר.

ליעד של מחנה מעבר ארעי עבור יהודים צ'כים, התחילה אותה עת לחבור משימתו השנייה של טרזין כגטו לקשישים וליקירי גרמני היהודיים. משימתו השלישית, זו של הדרדור והרישוש התפתחה במלוא הקצת.

ב-2 ליוני 1942 הגיע לטרזין טרספורט ראשון לא גדול של יהודים גרמנים, אבל זרם בלתי פוסק של משלוחים אלה גבר והלך במהירות, ומן ה-21 ליוני שולבו בו גם טרספורטים מאוסטריה, בעוד שהטרספורטים מהארצות הצ'כיות לא פסקו.

בין אפריל לאוקטובר 1942 גדלו מנייני האסירים בטרזין כך (המספרים בסוף כל חודש):

אפריל	12,968	יולי	43,403
מאי	14,300	אוגוסט	51,554
יוני	21,269	ספטמבר	53,264

עוד יותר מהר גדלה התמותה. באפריל מתו 256 אסירים, באוגוסט 2,327 ובספטמבר 3,941. בעוד שבין אפריל לספטמבר גדל מספר האסירים בערך בפי ארבעה, מספר המתים גדל יותר מפי חמישה-עשר. המניין הגדול ביותר של אסירי טרזין רשם ביום אחד. הקיץ של 1942 היה אכן מן האיומים ביותר בתולדות טרזין.

בעיני יהודים גרמנים, אוסטרים ומאפריל 1943 גם הולנדים נחשבה "ההעברה" לטרזין (המונח הרשמי: Wohnsitzverlegung - העתקת מקום מגורים) להענקת פריווילגיה. במקום גירוש מפחיד למזרח, הם עלו על דרך לעיר במרכז אירופה. הם נסעו משוכנעים שבגטו המועדף

ההוא לקשישים יזכו למגורים, הסעדה ולטיפול רפואי.

רבבי מהם חתמו חוזים לרכישת משכן, - Heimeinkaufvertrag, כדי להבטיח לעצמם את היתרון הזה. את השפעת האשליה הזו מאפיין רישום ביומנו של אגון רדליך: Egon Redlich (אחד הנספים, פעיל ציוני צעיר ומדריך נוער, שיומנו העברי-צ'כי התגלה במקום סתר בטרזין, תוך כדי עבודות שיפוץ שם בשנת 1967. ש.ב.) על סיפור אישה הולנדית אחת: "בני היה חי אצל אחד הגויים. התייס אליו טוב. יכולתי להשאיר את הילד שם ולבוא לבד. לפני הנסיעה סיפרו לנו הגרמנים כי הגטו יפה אמוד, עיר די גדולה עם גנים ומגרשים משחקים, וש אפשר לגור 25 ק"מ בסביבות העיר. בלילה האחרון לפני הנסיעה החליטה לקחת את הילד עמה, עכשיו היא רואה ומצטערת".

מחזות קשים ביותר התרחשו כאשר יהודים גרמנים ואוסטרים אובדי עצות היו יורדים בתחנת רכבת בוהושוביצה עם 50 ק"ג של חבילות אשר הכילו לרוב פריטים בלתי שמישים לחיי מחנה. משם הצטרכו להיסחב שלושה ק"מ ברגל לטרזין, בה שוכנו לא בחדרי מרגוע, כי-אם במרתפים או בעליות גג, ומזונם היה מעט תחליף-קפה עם פרוסת לחם דקה. ההתפכחות הייתה איומה. רבים אף לא זכו לה והתמוטטו פיזית ונפשית.

יותר מ-6,000 איש התגוררו בתנאים מחפירים בעליות גג, בלי אור, מים ובתי שימוש, רבים רק על הרצפה, למעטים בלבד היה מצע קש או לפחות מעט שבבי עץ. יו גם במרתפים חשוכים ובלתי מאווררים, לחים עד כדי כך שהצבא הפסיק להשתמש בהם כמחסנים. לרשות כל אחד מאסירי טרזין עמד באוגוסט 1942 – כולל המרתפים ועליות הגג – שטח של 1,6 מ"ר. לישון בו, לחיות בו, וגם למות בו. באולמות הקסקטינים, בהם גרו לפני 10 חיילים, חיו 50 עד 70 אסירים.

בכל המחנה קרסה אספקת מים וחשמל וכן מערך המטבחים, אי אפשר היה להשתלט על חלוקת האוכל, כך שמרבית האסירים קיבלו את מזון הרעב שלהם פושר. תאנים סניטריים היו מחרידים. לפני לטרינות ובתי שימוש עמדו תורים יומם ולילה, התפשטו מגפות, בעיקר של מחלות מעיים. חסרו אמצעים וכוח אדם לטיפול בריאותי אלמנטרי.

את תפקידו המרושש מילא טרזין בצורה מושלמת. באוגוסט, ספטמבר ואוקטובר מתו כ-10,364 אסירים. אך אם טרזין היה צריך למלא גם את לתפקידו המטשטש והתעמולתי, ואם היה צורך למנוע את התפשטות המגפות לסביבה, הרי שקצב התמותה "הטבעית" לא הייתה לרוחה של מפקדת ה-0.0..

ראש משטרת הבטחון בפורטקטוראט הורסט בעהמה שלח ב-17 לאוגוסט 1942 טלקס בהול לברלין אל היינריך מילר, אשר אחרי מות היידריך (מידי מתנקשים צ'כים ב-27 למאי 1942,

ש.ב.) ניהל זמנית את המשרד הראשי של שירות הבטחון הגרמני. בגטו טרזין נמצאים כרגע 43 אלף איש, פי עשרה ממניין התושבים בעבר. באוגוסט ובספטמבר יובאו לכאן מן הרייך 26 אלף יהודים, דיווח בעהמה והזהירף עומס-יתר כזה הינו בלתי נסבל ועלול לסכן את הנפה הסודטית השכנה. מלבד זאת, העברת יהודים גרמנים ואוסטרים בכמויות כאלה לטרזין ימנע גירושים נוספים מהפרוטקטוראט עצמו. הוא הודה בהכרח לפנות אתרים מאוימים בהפצצות אוויר, אבל ביקש לעצור בינתיים את המשלוחים מוינה ומאתרים לא מופצצים אחרים, כל זמן שעל ידי בניית צריפים לא ייווצרו תחומי מגורים חדשים בטרזין.

מארגני "הפתרון הסופי" בברלין לא קיבלו את הצעת בעהמה. האלטרנטיבה שבחרו הייתה לשאוב מן המחנה מה שיותר אסירים קשישים וחולים, לשלחם למרכזי חיסול ושם לרצוח אותם.

הסדרה השנייה של משלוחי הגירוש מטרזין, שהחלה ב-14 יולי והסתיימה ב-26 לאוקטובר 1942, הייתה בעלת אופי שונה קצת מזה של סדרת משלוחי היהודים הצ'כים בין 9 לינואר ל-13 ביוני. לא כל כך מבחינת תוצאת החיסול הסופי, למרות שהיה הבדל קטן. מ-16,001 אסירי שישה-עשר טרספורטים של הסדרה הראשונה זכו לחיות עד השחרור 175 איש; מ-27,890 אסירי תשעה-עשר המשלוחים בקיץ ובסתיו שרדו 85.

בסדרת הטרספורטים הראשונה הלכו משפחות שלמות. שני משלוחים כונו לריגה, האחרים לגנרל-גוברנמנט, בראש וראשונה למחוז לובלין. רק אחד הגיע לגטו ורשה. במחוז לובלין שוכנו הטרזינים בכפרים שונים שיהודיהם לרוב כבר נרצחו חלקית או כליל, או נשלחו למחנות שונים. מ-14 אלף האסירים שכונו במחצית הראשונה של 1942 מטרזין לגנרל-גוברנמנט, נבחרו בערך 6 אלף איש לעבודה במיידנק, ויועדו בעיקר לבניית המחנה. לאור האסטרטגיה שנוסחה על ידי היידריך בוונזה, בני משפחותיהם הבלתי כשירים לעבודה, יחד עם עוד "אכלנים מיותרים" חוסלו – מי בערב, ומי בתאי הגזים של סובביו ומיידנק. ברם, גורל דומה חיכה בהדרגה גם לאלה שנזרקו לתוך מעגלי שיטת ה-"Vernichtung durch Arbeit", כדי שיחוסלו בעבודת פרך.

בטרספורטים ששולחו בקיץ ובסתיו 1942 יושם תהליך שונה של טבח. משלוחים שלמים יועדו לחיסול המוני ומידי של כל אסיריהם. זמנית ניצלו רק יחידים שנבחרו לפלוגות מיוחדות Sonderkommandos, ואשר הוכרחו לשרת במתקני החיסול, לאסוף, למיין ולשלוח לגרמניה כל פריט שמיש מרכושם השדוד של הנרצחים.

למינסק היה בתחילה תפקיד חשוב בתכניות הגירוש של היידריך, אבל המשלוחים שאמורים היו לצאת בינואר 1942 לא התממשו. מפלת הוורמאכט ליד מוסקבה והנסיגה הרחבה של

צבאות גרמניה שיבשו אותם. רק באפריל הגיע היידריך למינסק כדי להכניסם, והוא ציווה למפקד המקומי של משטרת ושירות הבטחון שם, אדוארד שטראוך Eduard Strauch, לרצוח את המגורשים מיד עם הגיעם. וזה אכן היה גורלם של אסירי שישה טרספורטים מטרזין. בחורשה ליד מאלני טרוסטיניץ Maly` Trostinec לא רחוק ממינסק הם נורו על ידי פלוגות הרג, כל אחד בירייה בעורף כך, שיפול לבור חפור ויקבר בו. בטבח סייעו גם מה שכונה משאיות S (Sonderwagen) שהוכשרו להריגת אנשים בגז פליטה.

רק אחד ממשלוחי טרזין אלה הסתיים כבר בבאראנוביץ Baranovic. הוא אמור היה להגיע למינסק למחרת "המבצע הגדול", אודותיו דיווח הקומיסר הכללי של רוסיה הלבנה וילהלם קונה Wilhelm Kube לממונה עליו בזו הלשון: "בעיר מינסק חוסלו ב-28 ו-29 ליולי בערך 10,000 יהודים, מתוך זה 6,500 יהודים רוסים, ברובם קשישים, נשים וילדים. השאר היו יהודים בלתי כשירים לעבודה שנשלחו בעיקר מוינה, ברנו, ברמן וברלין בנובמבר אשתקד למינסק בפקודת הפירר". למבצע זה גויסו כל אנשי משטרת הבטחון במינסק וגם עובדי הזכרהייטסדינסט. במשך היומיים כמו על סרט נע, הם ירו אותם אחד אחד, בסך הכול עשרת אלפים איש או מעט פחות אם נניח שחלק מהטבח עשו משאיות הגז אשר לא פעם היו בלתי תקינות. "כדי שהצוותים לא יותשו מעל המידה, " ציין בית המשפט בקובלנץ אחרי המלחמה, הוטל על הצוות בבאראנוביץ לעצור את רכבת הטרזינים ולחסל אותם במקום.

שיטת הרצח הייתה פשוטה. בתחנת הרכבת של באראנוביץ הוזמנו האסירים לרדת עם כלי האוכל שלהם כדי לקבל ארוחת צהריים. במקום הארוחה הסיעום אנשי ה-0.0.0. יחד עם משטרה מקומית משת"פים חמישה ק"מ ליער על יד הכפר קולפניצה Kolpenice. שם נורו בלי להשאיר שריד. קבוצת אירים ממחנה קוליצ'ב השכן קבאו אותם בבורות מוכנים מראש.

המשלוח הלפני אחרון למאלני טרוסטיניץ יצא ב-8. האחרון ב-22 ספטמבר 1942. בין המשלוחים לטרוסטיניץ הצליחה מפקדת 0.0.0 של טרזין לדחוס עוד שני טרספורטים, לריגה ולראאסיק Raasicki. באסטוניה, אבל לאור הזרם הבלתי פוסק של אסירים חדשים, ה-8,000 שנשאבו מן הגטו לא פתרו למפקדה את מצב הצפיפות בטרזין. מינסק וריגה היו רחוקות, התובלה ברכבת הלכ הוקשתה וטכניקת החיסול שיושמה שם הייתה פרימיטיבית מידי.

ה-"Endlo`sung" (פתרון סופי) הצריך שיטה תעשייתית של טבח. עבור "מבצע ריינהרד", כפי שכונתה התוכנית לחיסול יהודי פולין, נבנו בתי חרושת למוות. הראשון בהם, חלמנו Chelmno החל לפעול בדצמבר 1941, בלז'ץ Belzec במרץ וסוביבור Sobibor במאי 1942. מתקן הטבח האחרון וגם הגדול ביותר בגנרל-גונרנמנט, טרבלינקה, התחיל לפעול ב-23 ליולי 1942. הראשונים בתור שם היו "המועתקים" מגטו וורשה. המכסות היומיות גדלו ללא הרף – ביום

הראשון 7,300 איש, ב-6 לאוגוסט 19,085 וב-8 לספטמבר 13,596. מספר קרבנות טרבלינקה מוערך ב-750 אלף.

טרבלינקה – בדומה לבלז'ץ או סוביבור – לא היה כלל מחנה במלוא מובן המילה. הטרספורטים המגיעים הלכו בכללותם ישר מתחנת הרכבת כאילו למרחצאות לשם חיטוי, אחריו היו האסירים אמורים להשילח כביכול לפלוגות ומנות עבודה. במציאות היו המרחצאות תאי גזים. מחנה האסירים טרבלינקה עצמו שימש רק למגורים של הזונדר-קומנדות. אסירים אחרים לא שרדו מעבר ליום הגעתם לטרבלינקה.

טרבלינקה הייתה אמנם מוצפת בטרספורטים פולניים, אבל ברלין סידרה בכל זאת שבתקופה מ-19 לספטמבר עד 22 לאוקטובר 1942 מפקדת ה-O.S. של טרזין יכלה לשלוח לשם עשרה טרספורטים עם 18,004 אסירים. היו אלה משלוחי קשישים Alters-transporte.

במשלוחים הקודמים שולבו גם כן זקנים, אבל במספר קטן וכבני משפחה. ברם, בסדרה זו הם היוו יותר מארבע חמישיות של המגורשים. אל הזקנים צרפו אנשים עם מחלות קשות וממושכות. אחדים הובאו לרכבת על אלונקות.

מפקדת טרזין השתדלה כמובן בשיטות מקובלות גם אז לטייח את היעד האמיתי של הטרספורטים, ותיארה אותם כהעברה לגטו אחר ומועדף אפילו. הד לכך נמצא ביומנו של רדליך, בהערת הארה על רישום זקנים וזקנות למשלוח: "אם אפשר היה להאמין לגרמנים רק קצת, הייתי מאמין שרוצים לשפר את מצב יהודי הרייך, כי הם שולחים רק יהודים מן הרייך. אבל לגרמנים אי-אפשר להאמין. אויבים משונים ואיומים הם".

ואכן, לטרספורטים של סדרת טרבלינקה הוכנסו תחילה יהודים גרמנים ואוסטרים אשר הובאו לטרזין דווקא משום שנפסלו מגירושים למזרח. ה"פריבילגיה" שלהם הייתה רק בזאת שגורשו לשם לא היישר מבתיהם, אלא בעקיפין דרך מחנה טרזין.

דווקא בגלל זה זרם הטרספורטים מגרמניה ואוסטריה בקיץ 1942, שבק חיים הרעיון שטרזין יכול היה להיות "גטו פרודוקטיבי". בעוד שהגיל הממוצע במשלוחי הפרוטקטוראט היה 46 שנים, הגיל הממוצע בטרספורטים מברלין ומינכן היה 69, מקלן ע"נ ריין 70, ומוינה 73 שנה. אנשים מעל גיל 65 היוו בראשית יולי 1942 כ-36% מהנוכחים שמנו 22 אלף איש, חודש לאחר מכן כבר מחצית מ-43 אלף אנשי הגטו ובמחצית אוקטובר אפילו 57% מ-58 אלף אסירי טרזין.

לטרזין אפשר היה לקרוא אז "גטו לקשישים", אך בוודאי לא מועדפים. "גטו מועדף... כסות על הדם והקורבנות במזרח. גטו מועדף בו מתים מידי יום ביומי יותר ממאה איש", אפיין את המצב יומנו של אגון רדליך.

משלוחי הזקנים מטרזין שינו במתכוון את הרכב הגילים בגטו. מ-47,427 יהודים גרמנים ואוסטרים שהובאו ב-1942 לשהייה ממושכת בבית האבות "המועדף" בטרזין, גורשו עוד אותה שנה 10,1298 הלאה למחנות החיסול. יתרה מזו, עקב התנאים המחרידים של הגטו דאז, לא שרדו עד סוף שנה 14,627 מהם, כלומר יותר מ-30%.

משום שבשלושה משלוחי זקנים באוקטובר יצאו מטרזין גם כ-6,000 יהודים צ'כים, ירד בסוף שנת 1942 חלקם של גילאי +65 בטרזין ל-33%. רכלומר, לרמה של טרם היות טרזי נל, גטו של קשישים".

משלוח הגירוש האחרון ב-1942 היה גם הראשון שהלך לאושוויץ. הוא כבר לא השתייך לסדרה בה אסירים קשישים היו נגררים להרג. הרכבו היה "משפחתי" רגיל, אבל מתוך 1,866 שהגיעו לאושוויץ, הוכרו אחרי הסלקציה רק 215 גברים ו-32 נשים ככשירים לעבודה. סופם של היתר היה בתאי גזים.

התמורות של טרזין

הקיץ של 1942 שם סופית קץ לרעיון של גטו פרודוקטיבי ועצמאי כלכלית, אבל טרזין כגטו של קשישים וכנקודת משען לתכסיסי התעמולה הנאצית, הציע למספר יהודים צ'כים כשירים לעבודה סיכוי לשרוד שם. כבר כאשר בפברואר 1942 הציג אייכמן בפני נציגי היהודים מברלין, פראג ווינה את תוכניות טרזין כגטו לקשישים, הודיע, שיצטרכו להישאר שם גם אנשים צעירים לעבודות הכרחיות ולטיפול בזקנים.

כדי שהעיר טרזין תיהפך למחנה הסגר, לא היה די בסילוק החייליים מן הקסרקטינים והאזרחים מבתיהם. אם רצו לשכן שם מספר מקסימלי של אסירים, אפילו רק לשם רישושם במקום או לגירושם המהיר הלאה, היה צריך בכל זאת להשקיע הרבה אמצעים ועבודה במבנים הכרחיים ושנים ולהסבות רבות היקף של מתקנים קיימים. היה הכרח להבטיח לפחות מינימום מי שתייה וגם טיהור של מי ביוב שזרמו מנהר אוהזה'ה לאלבה. הצטרכו "להרט" חללי מגורים במידת האפשר בדרגשי מדף בשלוש קומות, לבנות צריפים, בפרט עבור בתי מלאכה בשטח של כמעט 12 אלף מ"ר, ומטבחים עם מקום לדודים. היה גם צורך לספק קיטור עבורם ועבור מרחצאות ומתקני החיטוי, ולמניעת התפשטות מגיפות להקים ולאחזק מוסדות תברואה רבים. התמותה הגבוהה צהריכה לבנות קרמטוריום עם ארבעה תנורים בעלי הספק של 160 עד 180 שריפות ליום, כך שלמשל בשנת 1943 הפכו בו לאפר 12,967 גופות.

להמחשה, עבודות אל הודומיהן ניתן להביא לדוגמה את הנתונים הבסיסיים על שיקום מפעל המים והצנרת. מגדל המים סיפק במקור רק את צרכי הקסרקטינים ובית החולים של הצבא

ואחר כך של ה-0.0.0. לאוכלוסייה האזרחית היו בארות רדודות שלא יכלו להספיק לרבבות האסירים, ושהיה גם הכרח לאטמן, כי אחרי כריית המחראות אי אפשר היה למנוע את זיהום מי הבארות. תיקון כללי ושיקום מפעל המים, קידוחי חמש בארות עמוקות והנחת רשת חדשה שהאריכה את הצנרת מחמישה ל-16 ק"מ, הצריכה בערך 50 קרונות של צנורות וחומרים אחרים.

מפקדת ה-0.0.0. השתדלה כמובן לקיים בידוד מירבי של טרזין ואסיריו. למטרה זו שימשה גם הנחת מסילה מבוהושוביצה לטרזין שלא הייתה מחוברת לרשת מסילות הברזל. תחילה הוסעו משלוחי היהודים לבוהושוביצה ומשם הגיעו למחנה ברגל. כל מה שהובא לטרזין ברכבת, הצטרכו לפרוק בתחנה בוהושוביצה ולהעמיס שוב על משאיות. המסילה הייתה אמורה איפוא לחסוך בדלק ובסיבוכי שינוע אך בראש וראשונה התקיים הקשר בין טרזין לבוהושוביצה ללא רכבת לעיני הגויים ואפשר לאסירים הזדמנויות למגעים עם האוכלוסייה הצ'כית. הנחת המסילה הייתה לכן בתכנון מימיו הראשונים של המחנה. בבניית המסילה הוחל באוגוסט 1942. עבדו בזה 300 אסירים שהשתמשו ב-180 טון ברזל, ב-4,800 אדני רכבת וב-5,000 טון חצץ. אמצעי אחר להגברת בידודו של המחנה היה סלילת קטע עוקב בכביש בין פראג לטפליצה Teplice, שהיה גדור בגדר עץ אטומה.

מן האמור לעיל ברור כבר שהיה צורך לנצל חלק ניכר מכוח העבודה בטרזין לייצור תנאים בסיסיים כדי שהמקום יוכל לתפקד כמחנה הסגר המתאים לתוכניות הנאצים. חלק לא פחות ניכר הצריך תפעול יומיומי של הגטו, בו היו כלואים בסוף אוקטובר 1942 עדיין 45 אלף איש, ובדצמבר כבר שוב כמעט 50 אלף. הביקוש לאסירים עובדים עלה עם גבור הדגש על תפקיד טרזין כמכשיר לתעמולת הכזבים.

אייכמן במשפטו בירושלים תיאר את יחסו של מנהיג ה-0.0.0. הימלר אל טרזין כ"קרוב מאוד לליבו". השתמר רישום על כיצד הימלר באוקטובר 1942 הרעיף בפני מוסוליני שבחים שקריים על טרזי ונעיירה, Altersghetto, בו גרים יהודים זקנים, מקבלים שם גמלאות והטובת, ויכולים לחיות לגמרי לפי טעמם.

אותה עת התכוון הימלר לבקר בטרזין. משך תכנית הביקור נקבע ל-210 דקות. כל רגע תוכנן מראש. לפני ביקורו של הימלר אמרו היה ק.ה.פראנק לבדוק את המסלול. אבל מצב המגיפות בטרזין לא הרשה להביא לשם את הימלר, וגם פראנק העדיף לא להסתכן. ב-7 לדצמבר עוזרו האישי של פראנק, רוברט גיז Robert Gies רשם בדו"ח: "הבדיקה של גטו טרזין נדחית בינתיים". הדו"ח הוגש לגיז שוב ב-10 לפברואר 1943, והתחילו לדון בביקור הימלר מחדש. אבל כעברו שבועיים סגר גיז את הדו"ח ותיק אותו. מסתבר שלצמיתות. הימלר לא היה בטרזין

מעולם.

החורף 1942-1943 היה קשה במיוחד בטרזין. "שוב יהיו לנו פה 50,000 איש, עכשיו בחורף... מתכוננים לבנות צריפי בידוד (יש יותר מ-100 מקרי טיפוס), אבל מתי כל זה יהיה... מצב אכלוס היתר הוא קטסטרופאלי. הכי גרוע שהיה פה עד עכשיו – קור, טיפוס, רעב אצל הקשישים", רשם ביומנו אגון רדליך. "אנשים גרים בחורים בעליות הגג, איפה שמד-החום יורד ל אפעם לכמה מעלות מעל לאפס". הוא רשם לעצמו גם כן: "בדקו את הבתים של ידועי השם ומצאו שיש יותר מידי אנשים לחדר. הגרמנים ציוו להגדיל את דירות הפרומיננטים, כי יבוא ביקור מברלין ויבדקו את הבתים האלה. הגרמנים מתכוונים לבנות כפרי פוטיימקין". ולמחרת: "הוציאו היום כ-40 איש כדי להרחיב את המגורים של ידועי השם".

בחודשים הראשונים של 1943 הגיעה מגפת הטיפוס לשיאה. בינואר היו 127 מקרים חדשים, בפברואר 413. "הטיפוס מוכרח להיעלם מן הגטו, או יהיה רע", איים איימן בטרזין ב-20 לפברואר, אבל במרץ היו 150 מקרי טיפוס חדשים, ובאפריל עוד 79.

שלושה שבועות אחרי שהצבא הסובייטי השלים להקיף את צבאות היטלר שהגיעו אל סטלינגרד, ציווה הימלר בהסתמך על סיבות צבאיות חשובות, שלכל המאוחר עד סוף ינואר 1943 יש לשלוח למחנות הסגר לפחות 35 אלף אסירים. "מדובר בכל כוח עבודה אפשרי", הדגיש הפקודתו. כבר ב-16 לדצמבר, ראש הגסטפו ס.ס. גרופנפירר ה. מילר הודיע להימלר כיצד תמומש פקודתו במגזר היהודי. לאושוויץ יופנו 45 אלף יהודים, בתוכם 10,000 מטרזין. "במספר 45,000 כלול גם סרח בלתי כשיר לעבודה (יהודים זקנים וילדים). ביישום קריטריונים נכונים, מיון היהודים המגיעים לאושוויץ ישאיר לפחות 10 עד 15,000 יהודים כשירים לעבודה". במילים אלה הביע מילר את ההנחה שלפחות 30 עד 35 אלף יצורי אנוש ימויינו מיד עם הגיעם לרציף באושוויץ אל תאי הגזים.

במכתבו להימלר הסביר מילר לפי אילו קריטריונים צריך היה להכניס את אסירי טרזין למשלוחים. חציים היום אמורים להיות אנשים שכבר עובדים בגטו, וחציים יהודים בלתי כשירים לעבודה וגם גילאי +60. את החלוקה הזו נימק בכוונה "שבהזדמנות זו – לטובת עיצוב הגטו – יופחת במקצת המספר הגבוה מידי של 48,000 האסירים". מילר ביקש מהימלר אישור מיוחד והבטיח לו שלטרספורט יוכנסו רק יהודים ללא קשרים מיוחדים או עיטורים גבוהים.

המילר לא ענה. הסכמה לגירוש זקנים ואסירים בלתי כשירים לעבודה לא העניק. פתוחה נשאר השאלה מדוע משלוחי קשישים קודמים יכלו לצאת בלי הסתייגויות מצד הימלר או אף בלי בקשה להסכמתו, ומדוע עתה ראש הגסטפו היה זקוק להסכמתו המפורשת. עובדה היא שבחמשת הטרספורטים שנשלחו מטרזין לאושוויץ בין ה-20 לינואר וה-1 לפברואר 1943 היו

ר.ב.

במקום 10 אלפים רק 7,001 ושביניהם היו רק מעטים מאוד מעל גיל שישים. למרות זאת, קציני ס.ס. של מפקדת אושוויץ נהגו בסלקציה באופן דראסטי יותר משהניח מילר. לפי דיווח רשמי של המפקדה, משלושת הטרספורטים הראשונים התקבלו למחנה רק 930, ולפי קביעת ארגון ההתנגדות במחנות, משני הטרספורטים הנותרים, 435 אסירי טרזין. האחרים היו "gesondert untergebracht" (שוכנו בנפרד) וקיבלו "טיפול מיוחד", הרעלה בתאי גזים מיד בהגיעם.

לפי ראש הגסטפו היה צריך מתוך טרספורטים אלה לייעד לעבודה 22 עד 33%, אבל מפקדת אושוויץ מיינה מקרב אסירי טרזין פחות מ-20%, על אף שלא היו ביניהם רבים מעל גיל 60 כפי שהציע מילר תחילה. השגרה באושוויץ עלתה מעל ומעבר להנחות הרצחניות במשרד הראשי של בטחון הרייך, מרכז הגסטפו.

למפקד מחנה הריכוז אושוויץ, רודולף הס, Rudolf Ho`ss, הייתה לשגרה זו הנמקה תיאורטית, אפילו אחרי המלחמה, בכלא הוא הגן עליה וטען כנגד הימלר כי באשמתו לא מומשה כראוי לטובת המאמץ המלחמתי וגם – לטובת האסירים עצמם.

"לו נלקחו האסירים באושוויץ מיד לתאי הגזים, היה נחסך מהם סבל רב. ממילא לא עשו הרבה, או כמעט לא כלום למען החימוש, ומתו תוך זמן קצר". הס הודה בבדיווחיו התריע על עובדה זו, אבל הימלר היה משתעשע בחזיונות על רבבות אסירים עובדים. "אילו נהגו לפי עמדתי, עליה חזרתי שוב ושוב, היו בוחרים באושוויץ רק את היהודים הבריאים והחזקים ביותר. יכלו אמנם להתייצב לעבודה פחות אנשים, אבל היו ראויים לשימוש יעיל זמן רב יותר". להלך מחשבה קלאסי זה של הנאצים היה שותף גם מנכ"ל מחנות הריכוז, אוסוולד פול Oswald Pohl: "לא הייתי רוצה להחזיק במחנות ריכוז שום חדרי חולים, מפני שכל מקום נחוץ לי עבור כוח עבודה בריא. משימות חימוש שהוטלו על מחנות ההסגר על ידי הפירר יוכלו להתבצע רק בכוח עבודה מטיומן ובעל ערך".

זו לא הייתה רק אידיאולוגיה של הסלקציות עם הגעת הטרספורטים, אבל גם של הסלקציות בתוך המחנות. העובדים שעונו ברעב, בתנאי מגורים ותברואה תת-אנושיים, בעבודת פרך אצל אי.ג. פארבן I.G. Farben, במפעלים של גרינג או של ה-ס.ס. מוינו מזמן לזמן לתאי הגזים או חוסלו בשיטה אחרת. כבר לא יכלו לתרום דבר לחימוש, רק "הכבידו" על המחנות. בלעדיהם יכלו עמיתיהם "הכשרים באמת" להחזיק מעמד יותר זמן. כזה היה מכניזם השיטה "Vernichtung durch Arbeit" – רצח באמצעות עבודה.

אם הס. הסתמך על טובת האסירים עצמם, שרציחתם המיידית תחסוך מהם סבל רב, אין לראות בכך ביטוי של קיצוניותו. הוא רק הביע בצורה בוטה אותה גישה נאצית השוקלת חיים

ומוות של אדם כפי ששוקלים אם להשאיר מכונה זו או אחרת בקו ייצור או להוציאה לגריסה. אגב, מונחים דומים ל"גריסת חיסול" אמנם מופיעים במסמכי הנאצים.

על-גורלם של חמישה המשלוחים מטרזין בראשית 1943 נותר רק להוסיף שמ-7,001 קורבנותיהם זכו לחיות עד השחרור רק 96.

כאשר ירש את מקומו הפנוי של היידריך כראש המשרד העליון לבטחון הרייך ארנסט קלטנברונר Ernst Kaltenbrunner, הוא דיווח להימלר על שליחת הטרספורטים שאושרו מטרזין לאושוויץ עם 5,000 יהודים כשירים לעבודה תחת גיל 60, וביקש מחדש את הסכמת הימלר למשלוח 5,000 אסירי טרזין מעל גיל 60 לאושוויץ או לגנרל-גוברנמנט. הוא שב והבטיח שביניהם יהיו אך ורק אנשים בלי קשרי יוקרה מיוחדים ובלי עיטורים גבוהים.

את בקשתו נימק במאזן הרכב הגילים וכוח העבודה במחנה טרזין. מתוך 46,735 אסירים היו 25,730 מתחת, ו-21,005 מעל גיל 60. לפי חישובי קלטנברונר צלחו לעבודה במחנה רק 21,000 עובדים, מהם רק 6,000 עבדו בפיתוח (סלילת כבישים, הנחת מסילה, מלאכה וייצור), ואילו 15,000 היו נחוצים לתחזוקה ותפעול הגטו. כמעט שליש מהם היה צריך להפנות לטיפול במספר גדול של קשישים, חולים ומרוששים.

את הצורך בהקטנת מספר האסירים מעל גיל 60 נימק קלטנברונר בכך שהם נושאי ומפיצי המגפות, ושהטיפול בהם מצריך מספר גדול של יהודים שאפשר היה להציבם לעבודות ראויות יותר. שילוח זקנים אלה לאושוויץ היה משחרר כוחות עבודה למאמץ המלחמתי.

הימלר דחה את בקשת קלטנברונר במפתיע, בנימוק ש"תופר בכך הנטייה לתת בגטו לקשישים טרזין לחיות ולמות בשקט".

בהקשרים של מכתב זה עוד נעסוק. כאן יצוין כי במחנה טרזין אנשים זקנים בהחלט מתו "בשקט". בשנת 1943 עונו שם למוות עוד 12,701 אסירים, מתוכם 10,366 גרמנים ואוסטרים.

מהסטטיסטיקות שנשתמרו על עבודות אסירי טרזין נובע שכמעט 90% מכוח העבודה הופנה לתפעול פנימי של המחנה. בהתאם להוראה תקפה אז לניהול מחנות הסגר, מותר היה להפנות לצרכיהם הפנימיים לכל היותר עשירית אסיריהם. בטרזין היחס היה הפוך. יתרה מזו, מעשרת אחוזי שעות העבודה ה"יצרניות" נוצל חלק ניכר לייצור בשביל צרכי המחנה.

למבצעי ייצור שפותחו בתקופות שונות ל"יצוא" לא הייתה משמעות גדולה, השתתף בהם חלק קטן של אסירים וגורל טרזין לא הושפע מהם.

מאפריל עד יוני 1942 קבוצת אסירות הטליאו גרביים לוורמכט ולמשטרת הסדר. את החומר לתיקונים הצטרכו להפיק מגרביים שלא ניתן לתקנם. ביוני התנהלה גם תפירה מדים, אבל זה

היה מבצע חד-פעמי שהסתיים כבר באוגוסט.

משמעותיות ביותר היו שתי משימות ייצור שתוארו כבעלות חשיבות צבאית. הראשונה כונתה "Produktion K (Kì'aten)" (ייצור תיבות אריזה, ש.ב.) והוזכרה בפקודה היומית של מועצת הזקנים ב-1 ליוני 1943.

מתחם העבודה עבור "ייצור ק" הובטח על ידי הקמת אוהל קרקס דו-תרני בכיכר העיר. שני אוהלים גדולים בצדו שימשו למחסני רכיבים. במציאות המדובר לא היה בייצור אלא באריזת ציוד חורפי לרכב מנועי ב-120 אלף תיבות קטנות. הרכיבים נשלחו לטרזין ממקומות שונים בגרמניה ובארצות הכבושות. התיבות רק הורכבו ומולאו במחנה. קרונות הביאו – יש אומרים מאושוויץ – דפנות ומכסים בכמויות גדולות, אבל למילוי התיבות ל אפעם חסר משהו. שעה שמלאי התיבות היה כה גדול שערימותיהן הגיעו לתקרת אוהל הקרקס, שני אוהלי אכסון הרכיבים היו לא פעם ריקים, כיצד מפקדת המחנה פתרה את המצב נראה לדוגמה מזכרונותיה של אחת האסירות, חנה ילינק Jelinek: "כאשר התיבות נארזו ולא הייתה עבודה חדשה, הריקו לנו הגרמנים את תוכן על הסרט הנע, ועבודתנו התחילה מחדש". תהליך כזה היה מקובל בפרט לפני בוא קציני הצבא, שלו "ייצור ק" היה מיועד.

לעבודה זו הוצבו בסך הכול אלף אסירים בהשגחת לא רק ז'נדרמים אלא גם ה-0.0.0. הארגז האחרון נארז ונשלח ב-19 בנובמבר 1943, כפי שהודיעה פקודת יום של מועצת הזקנים מספר 385. זמן מה לאחר מכן פורק אוהל הקרקס והכיכר הוכנה לקראת ה-"Stadverscho'n'orung", ייפוי העיר טרזין.

תכנית ייצור שנייה בעלת חשיבות צבאית היה פיצול נציץ (מיקה) שהוחל בו ביוני 1942. האסירות שעבדו בנציצה מתארות מלאכה זו כהפרדת גרעין הנציץ מהמעטפת הגולמית ופיצולו לשכבות דקות וכמעט שקופות. זה שימש חומר בידודי חשוב לתעשייה האווירית. ב-1942 הוקדשו לייצור זה 183 אלף שעות עבודה, בשעה הבאה 331 אלף. נתון אחרון על פיצול נציצים הוא רישום התוצרת לחודש פברואר 1942. בנציצה עבדו בממוצע 842 נשים שקיבלו לעבודה 6,288 ק"ג חומר גלם, ממנו פיצלו 2,226 ק"ג נציצים, כך שהתפוקה הממוצעת עלתה כמעט על שליש.

מלאכות שונות אחרות – ייצור אבקת דיו, ריסוס מדים בצבע הסוואה לבן, תפירת חלקי מצנחים, גידול תולעי משי, ייצור קופסאות לכדורי ירי, ייצור פיגורות, תיקים ואהילים מבד, צעצועים וקישוטי מתכת – היו בחלקן הד למאמצי ה-0.0.0. להוכיח תרומה למאמץ המלחמתי, בחלקן עזרו להתעשרות מפקד ה-0.0.0. ובחלק נועדו לסייע לאשליות ולתרומם ל"שקט" בטרזין. נוסף לכך היו אחת הפונצקיות ברישום האסיר. על הדינאמיקה של משלוחי הגירוש בהחלט לא

השפיעו.

האליבי כביכול של טרזין

נחזור אל ההוראה המפתיעה של הימלר אשר מטהו העביר ב-16 לפברואר 1943 לקלטנברונר ושאכן עצרה לשבעה חודשים את זרם משלוחי הגירוש מטרזין. לפני כן, רק בתקופה של קצת יותר משנה, יצאו משם 40 טרספורטרים עם 51 אלף אסירים. ששת האחרונים נגמרו באושוויץ. מה הביא את הימלר לכך שהשביעי כבר לא הורשה לצאת לשם?

התשובה נרמזת בהוראה אחרת של הימלר, בה ב-25 למאי בהחלטיות דחה בקשת הצבא להרשות הקמת מטווח בסביבת טרזין: "הודיעו נא לוורמכט שאיני יכול להרשות הקמת מטווח זמני סמוך לטרזין. הדבר יוכל לחולל קשיים מאוד בלתי צפויים לגרמניה ועלול להוליד חרושת משועות הפחדה איומות / מילולית: "schreckliche Greuel – / meldungen".

הימלר, שלא פחד לרצוח מיליוני אנשים, להחריב את גטו ורשה, חושש פתאום ממטווח צבאי אחד, ולו רק זמני, בסמוך לטרזין.

סוף שנת 1942 וראשית 1943 הם תקופת הים שחוללה בגרמניה מפולת סטלינגרד של הוורמכט והתמוטטות האופנזיבה שלו בצפון אפריקה. הנהגת הרייך הגיבה לא רק בגיוס טוטאל, אלא גם בהפעלת כל האמצעים במאמץ לפרק את הקואליציה של בעלי הברית האנטי-נאצית, כדי על בסיס שלום נפרד עם מעצמות המערב, זו תיהפך לברית אנטי-סובייטית. הימלר היה שותף בצורה זו או אחרת למרבית אותם המאמצים.

ב-18 לדצמבר 1942, 12 ממשלות של בעלות הברית – ביניהן זו הצ'כוסלובקית הגול ה-פרסמו הצהרה המוקיעה את השמדת האוכלוסייה היהודית באירופה על ידי הגרמנים, וקבעו את אחריות מנהיגי גרמניה לפשעים האלה. להימלר היה צריך להיות ברור שאחריותו לפשע השמדת העם היהודי השתייכה בוודאי לאותם הקשיים שעשו את טכסיסי מדיניות החוץ שלו ואת תוכניותיו המפליגות לאשליה דמיונית. לחיזוק הדבר צריכות היו גם להביא תוצאות המגעים שהיו מתקיימים מאמצע ינואר 1943 בין אנשי אמונו ונציגי שרות המודיעין האמריקאי על אדמת אושוויץ.

על הפסקת השמדה של אוכלוסיית היהודים באירופה הימלר לא חשב. הוא רק רצה להסוותה יותר טוב. גם בעזרת טרזין. להימלר טרזין אמור היה להיות הוכחה נגד קיומו הרצחני של "הפתרון הסופי של השאלה היהודית". פקודת הימלר שהולידה את הפסקת הטרספורטים לשבעה חודשים, התנגדותו להקמת מטווח ליד טרזין, ראשית המבצע ל"יפוי" הגטו וההכנות המתמשכות לקבלת משלחת הצלב האדום הבינלאומי – כל אלה התנהלו ללא ספק בהקשר

זה.

הגם שזה נראה כסתירה, הסיבות שהניעו את הימלר להספקת המשלוחים מטרזין לאשוויץ, הביאו כעברו שבעה חודשים לחידושם.

טרזין הייתה צריכה לשמש קודם כל הוכחה שרצח יהודים הוא רק יצור שווא של תעמולת גוג ומגו יהודית "Greuelpropaganda". להצגת – העל הפוטימקינית היה צורך כמובן להכין את העיר, הגם שלביקור המתוכנן מחו"ל לא התכוונו להציג את טרזין האמיתית, אלא עיר במציאות בלתי קיימת, פקטיבית, נקבע מסלול מיוחד, בלעדי רק לעיני המשלחת, וזה הוכן והוסב בשיטתיות כמעט מדעית לתפאורה מושלמת בשביל ההצגה העתידה. עוד בשביל הביקור המתוכנן של הימלר בטרזין הורכבה תוכנית מפורטת, וזו שופרה ביד רחבה במהלך שנת 1943.

"יפוי" טרזין החל בשיפוץ קוסמטי שהיה צריך להעניק למחנה הריכוז דמות של עיר נורמאלית. מה-1 למאי בוטל הכינוי "גטו" והונהג המונח "Ju'disches Siedlung's-gebiet", שטח מגורים יהודי, ויותר מאוחר פשוט קהילת יהודית טרזין.

קויים איסור חמור להשתמש בכינויים: Lagerkommandatur או Lagerkommandant מפקד או מפקדת המחנה. מפקדת המחנה הפכה ל"מינהלת שירות" ומפקדה למנהל שלה. שמות הרחובות שעד כה צוינו באותיות ומספרים מ-L1 עד 6, מ-Q1 עד Q9 (L = אורך, Q = רוחב, ש.ב.). הוסבו לשמות כגון: רחוב הרכבת, העירייה, המאפייה, המגדל, המרגוע, הגן, ההרים, יערנים, האגם. שמות אלה, אשר אסירי טרזין חויבו לשלב במען השולח במכתבים היוצאים, היו צריכים לעורר אשליה שטרזין אמנם מעין עיר מרפא, מרחצאות טרזין, מונח מקובל לעיתים מצד ה-0.0.0. בגרמניה. בסביבות טרזין לא היה כל אגם, הגן שם מחוץ לתחום לאסירים, הרים ראו רק רחוק מעבר לחומות הגטו, ולקרא לרחוב טרזני רחוב מרגוע או רחוב יערנים היה לעג לרש אכזרי.

אבל בוצעו גם סידורים מתוחכמים יותר. כך הוקם לדוגמה בנק של האוטונומיה היהודית והונהג "מטבע" מיוחד – Ghettokrone, כדי להמחז כלכלה כספית נורמאלית. בחגיגות חונך בית קפה ונתמכו חיים תרבותיים עשירים. אחת האסירות, חווה רואוביצ'ק Roubic'ek, כתבה ביומנה: "יום-יום יש כאן קונצרטים, הרצאות, תיאטרון ואפילו רביו, בעוד שיהודים גרמנים גוועים במגוריהם ברעב". משרדים גרמנים הרשו לשלוח לטרזין חבילות מחו, ל, בפרט סרדינים מפורטוגל, אבל תשע עשירות מהן "אבדו" בדרכם דרך גרמניה והפוטקטוראט.

כל המבצעים האלה היו רק ההתחלות של הצגת פוטימקיין הגרנדיזית בשלבי ארגונה הראשוניים. אל השלמתה הייתה עוד הדרך רחוקה. אחד התנאים הבסיסיים לשלמותה

המוצלחת ראו מארגניה הנאצים של טרזין בהפחתה רדיקלית של מספר האסירים. ההצגה המתוכננת באמת לא יכלה להתממש בצפיפות היתר של טרזין דאז, אשר בסוף יולי 1943 שוב הכיל בין חומותיו למעלה מ-46 אלף אסירים. מלבד זאת, באותו חודש צומצם שטח המגורים עוד יותר בגין העברות חלק גדול של ארכיון המשרד הראשי של בטחון הרייך לטרזין והפקעת הקסרקטין הגדול ביותר ותחומים נוספים לצרכיו. תוך 24 שעות היה צורך להעביר 5,622 אסירים ממקום אחד למשנהו. בתנאים כאלה אי אפשר היה למנוע מגיפות וסכנת הפצתן לסביבה.

צו והופיעו גם חששות אחרים. מרד גטו ורשה באפריל לא נשאר בלי השפעה. להישנות אירועי ורשה בצורה כלשהיא, היה זקוק הימלר הכי פחות דווקא בטרזין. לכן היה רצוי להפחית את הפוטנציאל ההתנגדתי של המחנה. למשלוחי הגירוש המחודשים הוכנסו קודם כל לא הבלתי כשירים, כי-אם להיפך, אסירים צעירים ונחוישים עם משפחותיהם, כלומר אסירים צ'כים. היו מסוכנים יותר לא רק משום גילם, אלא גם בגלל השקפתם הפוליטית. ניסיון חייהם היה שונה מזה של אסירים יהודיים מגרמניה. רדיפתם וכליאתם היה מעשה הכובשים הגרמנים, לא של ארצם הם. אל אזרחים צ'כים בחוץ קשרה אותם השנאה וההתנגדות לכיבוש.

מארגני "הפתרון הסופי" ניצלו טרספורטים אלה שהיו הכרחיים ל"פיו" טרזין, לעוד מטרה אחרת. טרזין בלבד לא יכול היה להספיק כראיה נגד קיום "הפתרון הסופי" היה צורך להמחז עוד הצגה נוספת שהייתה יכולה – כמובן ששוב באופן פיקטיבי – להציג באור חיובי את גורל מאות אלפי היהודים המגורשים למזרח. מכאן נולד הרעיון להקים במחנה הגדול ביותר ליד אושוויץ, בבירקנאו Birkenau, מחנה יהודי משפחתי ולפרסמו ככל שאפשר בתורף Arbeitslager Birkenau bei Neu Berun – "מחנה עבודה בירקנאו ליד ברון החדשה".

ב-6 לספטמבר 1943 נסעו מטרזין שני טרספורטים עם 5,000 אסירים ובמחצית דצמבר עוד 5,000. משלוחים אלה כבר לא הוגדרו כ"טרספורטים למזרח", כי אם כ"Arbeitseinsatztransporte" – משלוחים לשם הצבה לעבודה. גורלם באושוויץ אמנם היה שונה מאלו שנשלחו לאושוויץ מטרזין עד כה. הם לא עברו סלקציה, מרציף ההגעה לא נשלח איש אל תאי הגזים. כולם גברים, נשים וילדים – שוכנו בגזירה אחת של בירקנאו ב-B II b, איפה שהוקם מחנה משפחות של אסירי טרזין. המשפחות אמנם לא אחיו כאן יחד, כי-אם גברים ונשים במגורים נפרדים, אבל גם סידור זה היה בבחינת "פריבילגיה", כי אחרת, למעט מחנה הצוענים, חיו באושוויץ הגברים מופרדים מנשים בתיל דוקרני במגזרי מחנה מיוחדים. במחנה המשפחות זכו האסירים לעוד "פריבילגיות". בהקדם הוקצב בלוק לילדים, אשר קיבלו גם מזון ילדים מיוחד ויותר טוב. הייתה שם מטוויה, מחסן בגדים גדול. נסלל כביש במחנה,

וחפרו תעלות ניקוז. במילים אחרות: הכינו את המחנה כדי שיוכל לשמש הוכחה כיצד חיים ועובדים יהודים שהועתקו למזרח, ואיך דואגים למשפחותיהם ולילדייהם במיוחד.

את מחיר ה"פריבילגיות" המוענקות לרבבה זו של אסירים במחנה המשפחות ניתן לאמוד בעובדה הפשוטה שתמותתם ה"טבעית" לא פחתה, אלא להיפך, עלתה במקצת על התמותה הכללית במכלול מחנות אושוויץ. במשך שישה חודשים אחרי הגיעם בספטמבר ובדצמבר 1943 מת עקב השפעת תנאי המחנה כמעט כל אדם שלישי במחנה המשפחתי.

אבל תמותה "טבעית" זו עוד הוגברה באופן רדיקלי. בלילה בין ה-8 ל-9 למרץ נרצחו כל אלה שעוד נשארו בחיים מן הטרספורטים של ספטמבר. הם נשלחו כביכול להיידברג Heydebreck לעבודה, אך במציאות הובילה דרכם לתאי הגזים. ומה שהיה אופייני במקרה זה: כדי להעניק אמינות ל"משלוחי העבודה", מפקדת ה-0.0. לא צרפה אליו חולים מאושפזים. לטובת חיסול בלתי מופרע של 3,792 אסירים יהודיים, השאירה המפקדה שבעים או שמונים אסירים, מהם שרדו עד סוף המלחמה – עד כמה שניתן לוודא רק 41.

בין אותם אסירי טרזין שנטבחו ב-8 למרץ 1944, היו לפחות 3,700 יהודים צ'כים הייתה זו איפוא ההמתה ההמונית הגדולה ביותר של אזרחים צ'כוסלובקיים שבוצעה במשך כל שש שנות הכיבוש של צ'כוסלובקיה.

במסגרת ה"יפוי" סילקה מפקדת ה-0.0. מטרזין במשלוחים לאושוויץ 7,500 אסירים נוספים, שרק שלישי מהם הובא לגטו בטרספורטים מבוהמיה, מורביה; שני שלישי באו מגרמניה, אוסטריה והולנד.

עם הגעתם באמצע מאי 1944, עלה מספרם הכולל של אנשים מגורשים אל המחנה המשפחתי של בירקנאו מאז הקמתו, ליותר מ-17,500. עבור ההצגה שהוכנה שם זה היה יותר מידי, אבל התמותה הגבוהה והטבח של 8 למרץ עשו את שלהם.

מכלול ההתכתבות שנשתמרה בין הצלב האדום הגרמני והמשרד הראשי של ביטחון הרייך יחד עם תיעוד משרד החוץ הגרמני, מאפשר שחזור הרקע לביקור שהתקיים בטרזין ולביקור שלא התממש במחנה המשפחתי על ידי המועצה הבינלאומית של הצלב האדום.

עמדתו החיובית של המשרד הראשי לבטחון הרייך להיתר כניסה אפשרית של חבר המועצה הבינלאומית או של שליחה לטרזין מתועדת במסמכים לראשונה ב-28 יוני 1943. בבוקר של אותו יום, נציגי הצלב האדום הגרמני, לשכת הפירר, משרדי החוץ והפנים הגיעו לטרזין, איפה שאייכמן, לפני סיורם בעיר בן שלוש השעות, מסר להם "הסברים". בהזדמנות זו תבע מהם שידווחו על ממצאיהם למוסדות חוץ-גרמניים, בעיקר למועצה הבינלאומית של הצלב האדום, והודיע שבעתיד אפשר יהיה לספק משאלה אפשרית של מועצה זו, שמשלחת מטעמה תוכל

לבקר במחנה. בולטת העובדה שהצלב האדום הגרמני הוזמן לנסיעה לטרזין ביוני 1943, על אף שאת הסיור לא ביקש. היוזמה יצאה ממרכז הגסטפו בברלין, כפי שהדגיש ראש המחלקה לקשרי חוץ של הצב האדום הגרמני, ולטר הרמן Walther Hartmann, בדיווחו על מה שראה ובעיקר שמע בטרזין.

בימים 5 עד 14 לאוקטובר היה גטו טרזין יעד לשלושה טרספורטים שהביאו 456 יהודים דנים שלא הצליחו להימלט או להסתתר מהגרמנים. הדנים לא רק עזרו למרבית 8,900 היהודים לברוח לשבדיה, אלא הגיבו גם בגל של מחרות, סולידריות מופגנת, בין היתר גם בשביתה לשבוע של אוניברסיטת קופנהגן, אליה הצטרפו גם מכללות אחרות. הצלב האדום הדני דרש מיד לאפשר לו לבקר את הדנים הכלואים בטרזין. גם משרד החוץ הדני לחץ ללא הרף להיתר מוקדם של הנסיעה לטרזין. אבל המשרדים הגרמניים הסכימו רק למועד באביב הבא. טרזין עוד לא היה יפה מספיק, ומלבד זה רצוי היה לחכות עד שיוריק הנוף בעצמו.

למועד של מאי כבר הורכבה התפאורה הטרזינית. בכיכר פורקו האוהלים של מפעל ייצור 'ק' ובמקומים, בין דשאים וערוגות פרחים התנוססו ביתן למוזיקה, כמקובל בערי מרפא. בגן ציבורי אחד שעד כה היה מחוץ לתחום, נבנה בית ילדים יפה להפליא, מצויד בבריכה קטנה, בקרוסלה, במיטות וצעצועים, אבל כמובן סגור ושומר היטב. אולם התעמלות לשעבר אשר שימש כבית חולים, הוסב למתנ"ס עם אולם גדול להרצאות, קונצרטים והצגות תיאטרון, עם ספרייה ומסעדה בעלת מרפסת מקושטת בשמשיות צבעוניות. אחד אחד של המבצר הוסב למתחם ספורט עם מגרש לכדור-יד, כדור-סל וכדור-רגל. במסלול הסיור תוקנו חזיתות הבתים, רוצפו מחדש רחובות, המדרכות קורצפו ונשטפו. דרגשי המדף התלת-קומתיים הוחלפו במיטות, אמנם רק בקומת הקרקע שהיו בטווח ראיית המבקרים. שום פרט, ולו המוזר ביותר, לא נשכח.

החוליה האחרונה בשרשרת ההכנות היה שילוח הטרספורטים של מאי. שעה שיצא הראשון, כבר הודיע ראש שירות ומשטרת הבטחון לצלב האדום הגרמני: "מנהיג הרייך של ה-0.0. הביע את הסכמתו לביקור בגטו טרזין ובעוד מחנה עבודה יהודי אחד על ידך ונציג המועצה הבינלאומית של הצלב האדום. בסיור בגטו טרזין ישתתפו גם נציגי דנמרק ושבדיה. המועד המשוער של הסיור הוא תחילת יוני 1944. על המועד המדויק אודיע עוד".

המכתב לא מתוארך, אבל מ"מ ראש מחלקת קשרי החוץ של הצלב האדום הגרמני, היינריך ניהאוז Heinrich Niehaus סימן אותו ב-18 למאי והוסיף גם הערה שב-19 למאי בשעה 18:00 העביר מידע זה טלפונית עבור ד"ר רולנד מרטי Roland Matri, ראש משלחת המועצה הבינלאומית של הצלב האדום בברלין.

מידע דומה נשלח גם למשרד החוץ הגרמני ב-17 למאי, אך הוא התייחס רק לסיור בטרזין בהשתתפות נציגי דנמרק ושבדיה. הימלר אפשר לנציגי שתי ארצות צפון אלה ביקור רק בטרזין שקיבל לגיטימציה בגין כליאת אסירים דניים בו, אבל לא השתתפות בביקור מוצע בעוד "מחנה עבודה יהודי אחד". זה היה צריך להיות מוגבל לשליחי המועצה הבינלאומית של הצלב האדום ולצלב האדום הגרמני בלבד.

מדוע בדיוק אז, באמצע מאי 1944 הביע הימלר את הסכמתו המושהית זמן כה רב לשני הסיורים? לבחירת מועד זה דווקא, היו בראש וראשונה סיבות אחרות מאשר תנאי חיים בטרזין.

בחיפושיה אחר מוצא מן המלחמה המופסדת ובמאמץ לגרוס לפירוק הקואליציה האנטי נאצית, ניסתה ממשלת הרייך לנצל את "השאלה היהודית" ליצירת המגעים הנחוצים עם מעצמות המערב. מימוש השמדת העם היהודי הקשה על כל מגע מסוג זה מצד אחד, אבל מצד שני, לפי הערכות הימלר, יכלה השאלה היהודית דווקא להכשיר מגעים כאלה. במובן זה דיבר הימלר בתקופה האחרונה של המלחמה על הידודים כעל "הנכס היקר ביותר" שלו. הם היו אמורים לתפקד כבני ערובה, כסחורה שניתן לקבל עבורה רווח פוליטי. הדיונים המדיניים היו אמורים להתנהל במסווה של דיונים הומניטריים, כאילו מדובר על הצלת האוכלוסייה היהודית. לכן היה חשוב לממשלת הרייך לתאר את עובדת רצח מיליוני היהודים כסתם "Greuelpropaganda" – תעמולת הפחדה. באביב 1944 התחיל הימלר במבצע הונאה רב-היקף, הידוע בשם "סחורה תמורת דם, דם תמורת סחורה". תמורת שחרור יהודים משטחים תחת שלטון גרמני דרשו אנשי הימלר 10,000 משאיות והתחייבו להשתמש בהן רק בחזית הסובייטית. היה זה טכסיס הונאה. הימלר הורה לשליחיו להציע מה שרוצים, כיה כוונות האמיתיות זה משהו אחר. אך דווקא משום שזה היה תכסיס והנאה, היו צריכים להעניק לו בכל האמצעים דימוי של אמינות.

כאשר ב-25 לאפריל 1944 אייכמן הציע מיליון יהודים לאחד ממנהיגי יהדות הונגריה, ליואל ברנד, הוסיף: "תוכלו לקחת אותם מהונגריה, מפולין, האוסטמארק, מטרזין, מאשוויץ, מהיכן שתמצאו". ב-19 למאי המריא מטוס גרמני מיוחד עם ברנד לקושטא, כדי שיוכל להגיש שם את ההצעה. הוא לא טס לבד. התלווה אליו בנדי גרוס Bandi Grosz, סוכן יהודי שעבד בשביל שירותי המודיעין של גרמניה והונגריה אבל גם של אנגליה ואמריקה. מסמכים בריטיים שפורסמו בשנות השבעים וגם מזכרונותיו של יואל ברנד מסתבר כי באמתחתו של גרוס הייתה לא רק הצעה למעבר הונגריה לצד בעלי הברית בתנאי שתיעצר האופנזיבה הסובייטית בגבול הונגריה, אבל גם קודם כל הצעתו של ראש שירותי הבטחון של הימלר בבודפשט גרהרד קלאגס Grehard Clages למפגש של שניים-שלושה קציני מודיעין גרמנים גבוהים עם עמיתיהם

האמריקאיים לשם דיון על שלום נפרד. אם זה לא היה מתבצע, היה על גרוס לארגן פגישה עם קצינים בריטיים, בתיווך של פקידי הסוכנות היהודית בקושטא. גרוס הדגיש בפני ברנד כי שליחותו המודיעינית היא האמיתית, וזו של ברנד מכוונת רק לכיסוי המשימה העיקרית. בהסתמך על שיחותיו עם קלאגס, גרוס הסביר: "הנאצים יודעים שנוצחו. הם יודעים שעם היטלר לא יזכו לשלום. הימלר רצה להשתמש בכל מגע אפשרי כדי להגיע למשא ומתן עם בעלי הברית" הוא הוסיף: "העניין היהודי שלך היה דבר משני".

כאן נתקלים אנו בפרוטוטיפ של שיטת הימלר הקלאסית לנצל מבצעים "הומניטריים" למטרות פוליטיות של הרייך וגם למטרה אישית שלו עצמו, כדי שייעשה הוא קביל יותר לעיני הציבוריות העולמית. אבל בכך עוד לא מיצינו לגמרי את דגם מהלכיו של הימלר, כי תנאי יסודי לטכסיסיו ה"הומניטריים" תמיד נשאר שאלה לא היו צריכים בשום צורה לבלום את מהלך מנגנון ההשמדה.

לפני המראתו נתן אייכמן לברנד אורכה של 14 יום עם הבטחה שתוך זמן זה לא יצאו משלוחי גירוש יהודיים מהונגריה לאשוויץ. אבל כבר ארבעה ימים לפני שהמטוס עם ברנד המריא, התחיל, לפי תרחיש מוכן מראש, הטבח הגדול ביותר בתולדות אושוויץ – מדוד במספר הנרצחים ליום, לשבוע, לחודש.

נחזור על הכרונולוגיה הבסיסית:

ב-15 למאי אייכמן משוחח לאחרונה עם ברנד, מנסח את ההצעה הנאצית ומבטוח שתוך 14 הימים הבאים לא יצא שום טרספורט יהודי מהונגריה לאשוויץ.

באותו יום יוצאים לאשוויץ שלושה משלוחי גירוש ראשונים מהונגריה. כמעט כולם נגמרים בתאי הגזים.

באותו יום יוצא מטרזין למחנה המשפחתי באושוויץ-בירקנאו הראשון משלושת הטרספורטים שבהם סולקו עד ה-18 למאי 7,503 אסירים.

ב-17 למאי מסכים הימלר לסיור בטרזין ובעוד "מחנה עבודה יהודי אחד" על ידי משלחת המועצה הבינלאומית של הצלב האדום, ומתיר השתתפות דנית ושבדית בסיור בטרזין.

ב-19 למאי החלטת הימלר נמסרת לידיעתו של מנהיג משלחת המועצה הבינלאומית של הצלב האדום בברלין. לד"ר מרטי Marti.

אותה עת היו כבר שני האתרים מוכנים לביקור. אך גם משלחת הצלב האדום בברלין ושגרירות שבדיה שכה הרבו לתבוע ביקור בטרזין, למרבה הפלא עוד לא היו מוכנות. ד"ר מרטי נקרא כביכול בדחיפות לז'נבה וממלא מקומו, ד"ר מוריס דוסל Murice Rossel, הצטדק יותר מאוחר שלא היה לו די זמן להתכונן. שגרירות שבדיה בברלין דחתה את השתתפותה בהנמקה מוזרה:

"... מפני שבגלל חג שבדי לא יוכל אותו יום אף פקיד של השגרירות לעזוב את ברלין".
ב-23 ליוני 1944 ביקרו איפוא ד"ר רוסל ושני נציגים דניים בטרזין. תהליך ה"מיפוי" ובימוי הסיוור שהחל בשעות הצהריים והסתיים לפנות ערב היו כה מושלמים שגם עיוור הצטרך להבחין שכל זה הייתה רק המחזה תעמולתית. בכל זאת קיבלו המארגנים הנאצים של "הפתרון הסופי" תעודה מפליגה מד"ר רוסל: "נאמר שהשתאותנו הייתה יוצאת מגדר הרגיל, כשמצאנו בגטו עיר שחייה כמעט נורמאלית... עיר יהודית זו הנה באמת מפליאה..." כתב בהתלהבות בדיווחו, וכהוכחה תיאר כממצא שלו וכמציאות, את כל מה שה-0.0.0. הגישו והציגו בפניו להאמין בו.

מתוך חריצות אישית יתירה שלח רוסל גם תמונות שצילם בטרזין לשר החוץ הגרמני אברהרד פון טהדרן Eberhard von Thadden, אשר ליווה אותו בטרזין. ביניהן היו גם תמונות של ילדים משחקים בגן ציבורי. תוך ארבעה חודשים כל אותם הילדים מתו בתאי גזים. טאהדן הודה לרוסל והבטיח לו "שיזדמן עוד להשתמש בצילומיו כשאנשי חו"ל שוב יפנו אליו עם שמועות על הגזירות האיומות בטרזין". כך גם קרה, והתעמולה הנאצית ניצלה את דיווחו של רוסל. שהאדן שלח את הצילומים לשגרירות שבדיה, ומ"מ דובר הרייך הלמוט זינדרמן Helmut Sundermann, העמיד במסיבת עיתונאים זרים ב-19 יולי את עדות רוסל מול "התעמולה העוינת על טיפול רע כביכול ביהודי אירופה".

דו"ח רוסל תיאר את טרזין חד-משמעית כ"מחנה סופי" (Endlager), שממנו ככלל, מי שהגיע לכאן, לא מועבר הלאה. קביעה זו נאמרה במחנה, בו חיו אז פחות מ-28 אלף איש, כלומר רק חמישית מהאנשים שהובאו לטרזין מאז קום הגטו. עד יולי 1944 כמעט 32 אלף מהם מצאו את מותם במחנה טרזין ויותר מ-68 אלף מהם גורשו הלאה למחנות חיסול במזרח.

אותה עת כבר היה למועצה הבינלאומית של הצלב האדום מידע אוטנטי ואמין על משלוחי הגירוש הטרזיניים לאושוויץ. בין השאר גם הדו"ח של שני אסירים יהודים סלובקים שנמלטו מכאן, של אלפרד ווצלר וולטר רוזנברג (רודולף ורבה Vrba), בו תואר בפרוטרוט גורל הטרספורטים מטרזין לאושוויץ. למעשה עמד איפוא דוח רוסל בניגוד וסתירה לדו"ח וצלר-ורבה, ויכול היה להעמיד בספק את אמינות גילוייהם, לא רק בנקודה זו.

איך להסביר שהמועצה הבינלאומית של הצלב האדום לא ניצלה את רשות הימלר לביקור בעוד "מחנה עבודה יהודי אחד", עליו דיווח ניהאוס לד"ר מרטי? בשום מסמך ארכיוני לא מצאתי הוכחה או לפחות רמז לכך שהמועצה הבינלאומית פיתחה יוזמה כלשהיא בכיוון זה. אפשר לכן להסיק שהשאננות לגבי טרזין ותיאורו כ"מחנה הסופי" השפיעו על חוסר מעש זה.

"מחנה העבודה בירקנאו ליד ברון החדשה" שהיה מוכן לקבלת המשלחת מחו"ל בצורת מחנה

משפחתי של אסירי טרזין, כבר לא היה נחוץ איפוא. במחצית הראשונה של יולי 1944, עת מארגני "הפתרון הסופי" היו בטוחים בדבר, הוא חוסל בדרך המקובלת אז. כמעט 6,500 אסירים, ביניהם מאות ילדים, נרצחו בתאי גזים, אבל כ-3,500 גברים ונשים כשירים לעבודה, נשלחו למשימות שונות.

תחת לחץ בלתי פוסק של ההפצצות האנגלו-אמריקאיות תוכנן בין החורף לאביב 1944 ברמות הגבוהות ביותר של שלטון הרייך פרוייקט גרנדיזי של ייצור מטוסי קרב גרמניים – יגרפרוגרם Ju`gerprogramm, מבוסס על בניית תעשייה אווירית עצומת מימדים. דווקא בהקשר לתוכנית זו, היטלר החליט בשבוע הראשון של אפריל 1944 שלעבודות בנייה אלה ניתן להציב 100,000 עובדים יהודיים מגוייסים מקרב יהדות הונגריה. יותר מאוחר הוכפל מספר משוער זה וכוחות עבודה יהודיים אפשר היה לשאוב גם ממקורות מחוץ להונגריה.

משום שבפילי תעשייה אווירית אלה תוכננו לקום על אדמת גרמניה (היטלר כמובן חשב גם להקים אחד בתחום הפרוטקטוראט), החלטת היטלר זו ביטלה למעשה הוראה קודמת של הימלר מדצמבר 1942, שמחנות ריכוז על אדמת גרמניה ייעשו "יודנריין", ינוקו מאסירים יהודיים שנשלחו מכאן לאשוויץ או למיידנק.

זמן קצר אחרי אפריל 1944 החלו גם מאושוויץ לצאת משלוחים יהודיים לעבודה במער, אל מעבר לגבול מחנות אושוויץ, אל אדמת גרמניה וגם אוסטריה וצ'כיה. זרם זה השפיע גם על גורל אסירי המחנה המשפחתי בבירקנאו.

ב-1 ליולי 1944 יצא מכאן בנסיבות דרמטיות טרספורט בן 1,000 גברים לאחד ממחנות המשנה של זכסנהאוזן, לשוורצהיידה. שם הועמדו האסירים לרשות הפירמה Braunkohlem-Benzin (ייצור בנזין מפחם חום, ש.ב.), "הבראנג" הידוע לשמצה. הועסקו שם בייצור דלק סינטטי, בסילוק הריסות לאחר הפצצות אין-ספור, בבניין מקלטים, וכדומה. רבים מהם מתו בשוורצהיידה עצמה כקרבנות של עבודות פרך, או של רעב, מחלות או הפצצות. כ-300 אחרים מתו בברגן-בלזן, לאן שנשלחו בסוף פברואר 1945 כבלתי נחוצים לעבודה ולכן "אכלנים מיותרים". בסוף מרץ נשלחה קבוצת אסירים משוורצהיידה לזכסנהאוזן. מן השאר רבים היו קורבנות של מצעד הגירוש בו יצאו ב-19 לאפריל, והם קבורים ליד נוישטדט Nustadt, זאופסדורף Saupendorf, הורני חז'יפסקה Horni` Chr`ibska` ו-ורנסדורף Varnsdorf. שם הועמדו 250 אסירים יהודיים ב-5 למאי על קרונות והוסעו לליטומייז'יצה Litome`r`ice, מהיכן רק עשרות אחדות חזרו לטרזין.

פלוגה שיצאה מהמחנה המשפחתי בבירקנאו לבלכהמר Blechhammer במחצית הראשונה של יולי 1944, מנתה 400 עד 500 גברים שעבדו שם בהקמת מפעל לדלק סינטטי ובייצורו.

משם נשלחו האסירים ב-21 לינואר 1945 במצעד מוות לגרוס רוזן, ואחר כך הלאה לבוכנוולד ודכאו.

במחצית יולי 1944 נסע מאושוויץ למחנה הסגר שטוטהוף טרספורט גדול של נשים, בו היו כ-500 אסירות מן המחנה המשפחתי. בשטוטהוף חולקו לכמה פלוגות, אחת מהן הוסעה למחנה פרהאוסט Praust, ליד גדנסק, בו עבדו במתחם שדה-תעופה צבאי, אחרות נגררו למחנות-משנה שונים של שטוטהוף. חלק הגיע עם השילוחים עד מקבץ מחנות ההסגר נוינגאמה Neuengamme ליד המבורג.

היישר להמבורג נסע ב-4 ליולי טרספורט של כאלף נשים מן המחנה המשפחתי. תחילה הוצבו לסילוק הריסות, אחר כך חולקו למספר קבוצות – אחת עבדה בנוינגראבן Neuengraben, אחר כך בטיפסטאק Tiefstack, אחרות בוודלן Wedlın או אוידלשטדט Eudelstadt, בעבודות בנייה, בחפירות וכדומה. אם אל גמרו אותן עבודות הפרך או מחלות, הועברו בהדרגה לברגן-בלזן. שם גם הסתיימה דרכן של נשים אשר שולחו תחילה מן המחנה המשפחתי לקריסטיאנשטט Christisnstadt ומשם באחד ממצעדי המוות הארוכים ביותר עברו מה-2 לפברואר מסלול דרך חב Cheb וצלה Zelle על יד הנובר עד למחנה ברגן-בלזן. מאזן 3,500 אסירי מחנה המשפחות שנשלחו מבירקנאו לעבודה היה אכזרי: שני שלישי נספו מסבלי עבודת הפרך ובמצעדי המוות.

(2 מפות)

משלוחי החיסול בסתיו 1944

פטיימקיאדת-העל הטרזינית נכנסה לשלבי הסיום בשלהי קיץ 1944 בצורת סרט תעמולה שהוסרט כ"תעודה" חזותית על החיים המתוקים בישוב היהודי מקץ חמש שנות מלחמה. התעמולה הנאצית מעולם לא השתמשה בסרט – לא רק משום שהכל היה מוגזם מידי, אבל בלי ספק גם מפני שעובדתית הסרט הפריך את האידיאולוגיה הגזענית הנאצית על היהודי כ"תת-אדם". בסרט הופיעו היהודים כבעלי רמה השכלתית ותרבותית גבוהה, בני אדם אשר בחושיהם הרוחנית והפיזית השכילו לממש יצירה מופלאה.

זמן קצר לאחר גמר ההסרטה, ב-23 לספטמבר, הוזמנו מנהיגי המנהלה היהודית בטרזין, פאון אפשטיין, אוטו צוקר ובנימין מורמלשטיין אל מפקדת ה-0.0, שם הודיעו להם שבדיקת בתי המלאכ הבטרזי והראתה כי אין לנצלם לייצור צבאי, ולכן יש לשלוח 5,000 גברים להתייצבות לעבודה. בימים 28 ו-29 לספטמבר יצאו שלושה טרספורטים עם 5,499 אסירים – לאושוויץ.

הם נסעו בנסיבות דרמטיות. יציאת הראשון מהם נדחתה ליומיים. האסירים שרוכזו כבר ליציאה קיבלו הזדמנות עד כה בלתי מקובלת לעזוב לזמן מה את השליסה Schleusse (תא הצפה לוויסות פני המים בין שני מפלסים בתעלות תעבורה, ש.ב.), מקום ריכוז טרם משלוח, שהי התמיד בבידוד קפדני. יום לפני צאת הטרספורט נאסר זקן היהודים Judena`ltester – פאול אפשטיין, הועבר למבצר הקטן מחוץ לגטו והוצא שם להורג. למרות שבפרט הראשון בטרספורטים האלה, בעל הסימון EK נבחר בקפדנות מבחינת התאמת כל אחד מאנשיו למשימה המיועדת להם כביכול, הקמת מחנה עבודה חדש בהנהגת המהנדס אוטו צוקר – ברציף של בירקנאו מוינו מיד כאלף איש לתאי גזים, ביניהם גם המהנדס צוקר ואנשי צוותו. גודל שני הטרספורטים הנוספים וגם של הבאים אחריהם עד ה-28 לאוקטובר, לא היה שונה בהרבה.

ב-11 הטרספורטים של סתיו 1944 נסעו 18,042 גברים, נשים וילדים, עד השחרור נשאר מהם בחיים 1,474, כלומר 8%. אחוז יחסי גדול ביותר של שורדים היה דווקא בטרספורט EK שיצא ב-28 לספטמבר – 15.2% ובטרנספורט EM שיצא שלושה ימים אחר כך – 20.4%. טרספורטים אלה מכונים לעיתים 'משלוחי חיסול'. ככל שכיניו זה יכול להעיד על 16,928 קורבנותיהם המעונים והטבוחים, הרי שהוא בהחלט מתאים.

אחת הסיבות להוצאת טרספורטים אלה היה ללא ספק הרצון להחליש את הפוטנציאל ההתנגדתי של טרזין. ההתפתחות הכללית של מצב המלחמה, ובפועל ההתקוממות הלאומית בסלובקיה, חוללו חששות בקרב מנהיגי שלטון הכיבוש בבוהמיה ומורביה. ק.ה. פראנק וקונרד הנליין Henlein (מנהיג הגרמנים הסודטים, ש.ב.) תבעו נמרצות עזרה מהימלר ואף ישירות מהיטלר.

ב-26 לספטמבר ענה הימלר לפראנק בכתב זה:

"חבר מפלגה יקר פראנק. את מכתבך קיבלתי. שלא תאבד עצבים אני יודע... אני משוכנע שיש להביא בחשבון התקוממות הצ'כים בימים אלה, לכל המאוחר בשבועות הקרובים. אמצעי הדיכוי ברורים לנו. הייל היטלר! שלך הנאמן, ה. הימלר."

בין המעשים הראשונים של מורדי סלובקיה היה שחרור אסירי מחנות יהודיים, שמילאו אחר כך תפקיד משמעותי בלוחמת המורדים. הקבלה הצ'כית למאורעות שאירעו מיד עם פרוץ ההתקוממות בסלובקיה, כגון במחנה היהודי נובאקי Nova`ky, יכלה להיות למנהיג o.s. היינריך הימלר מאוד לא נעימה. לאו דווקא ערכה הצבאי של יחידת התקוממות אפשרית בטרזין הדאיגה אותו. מרד אפשרי במקום זה יהיה גם הורס את נקודת המשען שהימלר וקלגסיו בנו במשך שנים בעזרת טכסיסי הונאה בטרזין לצרכי מבצעיו המסובכים והמתוחכמים

כלפי חוץ וכלפי פנים. יחד עם זה, דווקא בשלבי סיום אלה של המלחמה האבודה היה לטרזין ערך רב עבור הימלר כאליבי שקרי ב"שאלה היהודית" ואסירי טרזין שימשו לו בני ערובה. מנקודת ראות זו הכרחי היה לסלק מטרזי וכל גורם שעלול היה לסכן את תכנית הימלר הטרספורטים הסתויים מטרזין לאושוויץ אכן פגעו בנבטי ההתנגדות מכל הסוגים. הצורך לנצל את כוח העבודה של טרזין למאמץ המלחמתי הגרמני אמנם היה קיים, אבל מפעל ההשמדה של "הפתרון הסופי" לא נעצר עקב כך. לאסירי טרזין, במידה ושרדו אחרי הסלקציות על רציפי בירקנאו, חיכה גורל קבוע מראש בשיטה הרצחנית "Vernichtung durch Arbeit".

אחרים מהם הוצבו לעבודה במחנות המשנה של אושוויץ – גוועו במפעל אי.גי.פארבן במונוביצה, במפעל מלט Golezow במחוז Ta's`i'n, במכרות פחם Fu`rstengrube או Bismarckhu`tte. למעלה מ-1,200 איש נסעו ל-Kaufering ו-Landsbeg איפה שאסירי 11 מחנות משנה של דאכאו רוששו על ידי עבודה קשה תוך בניית אחד ממפעלי הענק של התעשייה האווירית. פלוגות אחרות של גברים ונשים עם אסירי טרזין נשלחו לבתי חרושת שונים לייצור רכיבים של מטוסים צבאיים, למחנות המשנה של גרוס רוזן Grouss Rosen ובוכנוולד Friedland, ב-Kudo-Sackisch, בפרייברג Freiberg, בנידראורשל Niederorschel ובעוד מקומות. פלוגות אחרות עם אסירים טרזיניים הוצבו במפעל תחמושת Oederan-ב, במפעל HASAG ב-Meuselwitz, בבית חרושת תת-קרקעי בלנגשטיין Langstein, במפעל כימי בלנציג Lenzing, גם לכריית חפירות, בורות נגד טנקים ובניית ביצורים שונים – ב-Trachtenburg, Sschlesiersee, Kurzbach, Birnbauml ובעוד מקומות רבים אחרים. לבנייה זו, שהייתה אמורה להאט את התקדמות צבאות בעלות הברית, הוצבו לעיתים מזומנות גם קבוצות אסירים מפלוגות החרושת והייצור.

תמורה אחרונה של מחנה טרזין

אחרי יציאת הטרספורטים הסתויים – בסוף אוקטובר 1944 – נותרו במחנה טרזין 11,068 אסירים, ביניהם רק 400 גברים כשירים לעבודה. מבצע עבודה ראשון שפתח פרק חדש בתולדות מחנה טרזין היה משמעותי. בטרספורטים הסתויים סולקה מן הגטו מרבית העדים החיים למה שאמנם אירע שם משך שלוש שנות קיומו, בפרט עדים בעלי ידע אבסולוטי. לאושוויץ שולחו 18 חברי מועצה הזקנים בהווה ובעבר, וכמעט כל הנותרים משתי פלוגות ההקמה (של המחנה) ומנהליהן. מיד, שלושה ימים בתום סדרת הטרספורטים, ניגשה מפקדת ה-0.0. לסילוק העדים הסתיים. היא צוותה לחסל את הקולומבריוס הטרזיני שהיה מלא בשקיות נייר עם אפר האסירים שעונו בטרזין ונשרפו

בקרטורים המקומי. מעל 17 אלף רוקנו למימי נהר אוהזה, השאר לבור על יד מחנה הריכוז של ליטומייז'צה – Litome`r`ice.

ההפחתה הקיצונית של מספר אסירי טרזין – לעומת המניין הגבוה ביותר – רק חמישית – יצרה תנאים חדשים לחיי הנשואים. המגורם שופרו משמעותית, ויחד איתם גם האפשרות לספק צרכי סניטציה ותברואה. המטבחים, מפעל המים ומתקנים טכניים אחרים שהוקמו עבור מספר גדול מאוד של אסירים, יכלו עתה להיטיב את שירותיהם. לשיפור התזונה ניתן היה לנצל את חבילות המזון שעוד היו מגיעות גם בשביל אסירים שכבר שולחו מטרזין. על המצב בטרזין השפיעה גם האווירה שנבעה מן הדיונים האטנטסיביים של היינריך הימלר ונציגיו, בפרט קורט בכר, עם נציגי ארגונים יהודיים בינלאומיים ועם המוסד האמריקאי לפליטי מלחמה.

ב-9 לנובמבר 1944 הודיע מרכז הגסטפו בברלין למשרד החוץ של הרייך, כי עומד לצאת משלוח בן אלף איש לשוויץ, במסגרת תכנית שהיטלר אישר, כיצד "לנצל יהודים לפוטנציאל החימוש של גרמניה עוד באמצעים אחרים מלבד הצבתם לעבודה למען הרייך".

ב-6 לדצמבר, הרכבת שהוכנה במחנה ברגן-בלזן עם 1,368 אסירים יהודיים, אכן עברה את הגבול השווייצרי. ארבעה ימים קודם לכן – לפי זכרונות אריך קרסטן בו השתמש הימלר במגעיו הבינלאומיים – מנהיג S.O. של הרייך הבטיח לו "באופן מותנה" בפגישתם בטריברג לשחרר שניים עד שלושה אלף מאסירי טרזין, בתנאי שהעתונות העולמית לא תפרש זאת כאות לחולשת גרמניה. ברם, הימלר סרב לשחרר 20,000 אסירי טרזין.

ב-5 לדצמבר הגיע לסיור בדיקה בטרזין פקיד גבוה מהמשרד הראשי לבטחון הרייך שלא היה מוכר לזקן היהודים בנימין מורמלשטיין, והלה, על פי דו"ח מפקד המחנה ראהם Rahm, היה שבע-רצון ממה שראה. הביקור הזה הוליד שמועה שדווקא על בסיס סיור הבדיקה של "משלחת מיוחדת מברלין" הוחלט לא לחסל את טרזין, כי-אם לנצלו תעמולתית.

עדות לאלטרנטיבות חיסול שונות בטרזין ניתן אכן למצוא חן בחוגי הגסטפו בפראג והן במשרדו של אייכמן במרכז הגסטפו בברלין. מתועדות גם הכנות בפועל, בפרט בניין "מחסן מזון" בברלין XVIII (רבלין = שתי צלעות זווית בצורות בקדמת במצרים, ש.ב.) שבקלות ניתן ליהפך לתא גזים, וברבליסן XV בניית "בריכת ברווזים" שבאותה קלות ניתן להסבה לאתר טבח המוני בירי, אש או טביעה. ברם, להנהגת הרייך היו תכניות אחרות עם טרזין.

הימלר ב-15 לינואר 1945 נפגש שנית עם מדינאי שוויצרי Jean-Marie Musy והביע נכונות לאפשר יציאה של פליטים יהודים אם תקבל גרמניה תמורת כל אחד מהם סחורה בשווי 1,000 דולרים. ראשון המשלוחים האלה נסע מטרזין ב-5 לפברואר יומיים אחר כך התקבל על

אדמת שווייץ.

מספר אסירי טרזין אשר מסוף אוקטובר עד תום שנת 1944 עלה רק במקצת, במיוחד ב-416 איש שהועברו לשם ב-23 לדצמבר ממחנה סלובקי בסדר, התחילו לגדול במהירות ב-31 לינואר 1945.

במחצית ינואר החליט המשרד הראשי לבטחון הרייך שכל יהודי כשיר לעבודה החי בנשואים מעורבים יישלח לטרזין ל"הצבה סגורה לעבודה". ביומו האחרון של ינואר, הראשון מתשעה טרספורטים מכונים Arbeitseinsatztransporte, הגיע לטרזין. הרוב מ-1,056 חבריו הוצבו כבר לפני כן לעבודה בנציציה שמוקמה על מגרש "הגבור" בפראג ואשר בוטלה יום קודם לכן. בסך הכול הוצבו במבצע זה לעבודה בטרזין 3,654 יהודים משטחי הפרוטקטוראט. כמעט כולם באו מפראג, רק 53 מאולומואוץ Olomouc ו-53 מאוסטרבה, בעוד ש-55 הועברו לטרזין ב-12 לפברואר ממחנה עבודה במשק ליפה. משלוחים בהרכב דומה הגיעו לטרזין מברלין וערים גרמניות אחרות ומוינה, משם יצא גם ב-8 למרץ משלוח 1,073 יהודים הונגרים, אשר – אחר גירושם מבודפשט – חיו עד אז במחנות עבודה באוסריה. מסלובקיה הגיעו עוד שלושה טרספורטים עם 1,031 אסירים שמשם כבר לא יכלו להיות מכוונים לאושוויץ או זכסנהאוזן כפי שתוכנן תחילה.

התפתחות מנייני האסירים במחנה טרזין בין ספטמבר 1944 לאפריל 1945 מתעדת הטבלה הבאה (מצב בסוף החודש):

שנה	חודש	מספר	שנה	חודש	מספר
1944	אוגוסט	27,565	1945	ינואר	12,615
	ספטמבר	25,520		פברואר	15,487
	אוקטובר	11,068		מרץ	17,565
	נובמבר	11,117		אפריל	17,517
	דצמבר	11,474			

תחת לחץ המלחמה האבודה ובמאמצי ייאוש להינצל בעולם שלאחר המלחמה, היינריך הימלר ואנשיו קושרים או מפעילים מגעים קודמים, ונושאים ונותנים עם ראש הצלב האדום השבדי הנסיך פולגה ברנדום, עם ראש המועצה הבינלאומית של הצלב האדום Carl Jacob Burckardt, עם נציגי המשרד האמריקאי לפליטים Roawell McClelland בשוויץ ו-Iver C. Olsen בשבדיה, עם ארגונים יהודיים בינלאומיים, עם האחים Sternbuch, עם הלל שטורן

Norbert Masur, Storch ועם רבים אחרים. מתחילים בשאלות הומניטריות, אבל הימלר וגם יתר המתווכים הגרמניים תמיד משתדלים לעבוד מבעד למסגרת זו "הנכס היקר ביותר" של הימלר, אסיריו היהודיים, היה צריך לבוא לידי ניצול גם באמצעות טרזין.

לפי דגם שכבר הוכיח עצמו, מתפתח בטרזין מבצע "יפוי" Stadtverschönerung חדשה. ב-5 למרץ 1945 מודיע אייכמן בטרזין על ביקור שני מטעם הצלב האדום הבינלאומי. הוא אוסר שריפת גופות יהודיות בקרמטוריו בנימוק שאין זה מותר על פי ההלכה. מכינים קברים המוניים, אבל גם חיקוי של בית עלמין יהודי עם לוחות בכתב עברי. שוב רוחצים מדרכות ותולים וילונות בחלונות. מפקד ה-0.0.0. כמעט יום-יום מפקחת על החזרות של אופרת הילדים 'גחליליות' ומפראג מביאה כל דבר נחוץ להצגת והשמעת סיפורי הופמן. יום לפני הסיור מחלקים לילדים סוכר, גבינות ושוקולד. ב-6 לאפריל משלחת הצלב האדום הבינלאומית מגיעה. הדו"ח של אוטו להנר Lehner היה עוד יותר אבסורדי מזה של קודמו, מוריס רוסל.

כמעט שלושה חודשים אחרי שחררו מחנה אושוויץ וגילוי מוחלט של אימותיו האפוקליפטיות, החמיא להנר לממשלת היטלר בכוונות ממש איצלות ומסייעות ליהדות טרזין. הוא כתב: "רעיון ממשלת הרייך היה עם הקמת טרזין לייצור מערכת חברתית יהודית. להעניק לה שלטון עצמי וכך, בקנה מידה קטן, עשתה ניסוי לקראת מדינת יהודים עתידה..." הוא אפילו העז לכתוב ש"טרזין, מבחינה סוציאלית, בוודאי הקדימה את מרבית ערי אירופה" ושאיירי טרזין – להנר

כינה אותם "תושבים" – זוכים בדרך כלל לתזונה יותר טובה מאוכלוסיית האזרחים הגרמנית! ב-3 לאפריל הודיע איש אמונו של הימלר פליקס קרסטן במכתב לנציג הקונגרס היהודי העולמי בשבדיה, הלל שטרוך את החלטת הימלר, שעם התקרב צבא בעלות הברית, יועברו לידם בלי קרב המחנות על אסיריהם. אבל רק פחות משלושה ימים לאחר מכן שיגר הימלר פקודה לבוכנוולד, להפחית שם את תכולת המחנה על ידי שילוח מספר גדול ככל האפשר של אסירים בכיוול לפלוסנברוג Flossenburb. במשלוחי ה"ריקון" גורשו למעלה מ-28 אלף אסירים. מספרם של אלה שלא שרדו מאותם משלוחים נאמד ב-12 עד 15 אלף. ביניהם גוועו לא מעט אסירי טרזין.

מחנה ריכוז ברגן-בלזן, לאן שכונו משלוחי גירוש רבים עם אסירי טרזין ממקומות עבודתם השונים, שוחרר ארבעה ימים אחרי בוכנוולד – ב-15 לאפריל. מאזן התמותה בו היה מחריד. מתחילת השנה גוועו שם 35 אלף אסירים ו-13 אלף נוספים מתו מתגובה מאוחרת או ממגפות, ימים ושבעות ספורים אחרי השחרור.

ביום בו חיילים אמריקאיים עמדו מוכי הים נוכח ערימות הגופות במחנה ברגן-בלזן ששוחרר זה עתה, אוטובוסים של הצלב האדום השבדי הוציאו את כל האסירים הרבים מטורזין.

למחרת באו לטרזין אנשי אייכמן, הרמן קרוימי Hermann Krumei ו-אוטו הונשה קרוימי Otto Hunsche בליווי רודולף קסטנר, נציגו הרשמי של הוועד להצלת יהודי הונגריה. קרוימי מסר למפקד טרזין ראהם את פקודת הימלר בדבר מסירת טרזין לידי בעלות הברית. תגובת ראהם לפקודה הייתה: "איני מסוגל עוד להבין את העולם".

ב-19 לאפריל, בדרכו מברלין לוינה, קפץ ראש המשרד הראשי לבטחון הרייך ארנסט קלטנברונר לטרזין. הוא צווה לשלוח קבוצת אסירים ידועי שם אחריו לאוסטריה. אבל קרן הרמן פראנק, מפקד עליון של ה-0.0.0. והמשטרה בבוהמיה ומורביה השתמש בוטו שלוף על בני העבודה היהודיים להישאר בידי. הוא אכן ניסה אחר כך לנצלם, כאשר כמה ימים אחרי זה שיגר את אנשיו בשליחות ייאוש ללא סיכוי אל המפקד העליון של צבאות הברית דווייט ד. אייזנהאור. אם צבאות ארה"ב ובריטניה יאפשרו לקבוצת צבאות של מרשל שונות Schoerner להמשיך במלחמה בחזית המזרח ולנצל לטובתה מקורות מתחום בוהמיה-מורביה, הבטיח פראנק לערוב לבטחון השבויים והאסירים. "זה יפה גם לאסירים פוליטיים וליהודים הכלואים בטרזין", נתב במזכר המגוחך שלו.

בלילה בין ה-20 ל-21 לאפריל התקיימה הפגישה הדמיונית בין מנהיג ה-0.0.0 היינריך הימלר ונציג הקונגרס היהודי העולמי נורברט מסור. כדי שיוכלו להפגש בסתר, נאלץ הימלר לעזוב ארוחת ערב שהוגשה לכבוד יום הולדת של היטלר בבונקר של לשכת הקנצלר בברלין. בשיחה עם מסור הימלר הסתמך על טרזין, על המשלוח של פברואר לשווייץ, על כך שטרזין הוא מחנה מסוג מיוחד שהוא והיידריך בנו כעיר יהודית, מיושבת ומנוהלת גם ביהודים, בה הכל נעשה בעבודה יהודית. בנוסטלגיה הזכיר שהוא עם היידריך רצו שכל המחנות שקיבלו את הכינוי האומלל 'ריכוז', יראו פעם כמו טרזין.

תכלית הפגישה בת השעתיים הצטמצמה להבטחת הימלר לשחרר 1,000 נשים יהודיות מראבנסבריק Rawesbruck ו-200 אסירים יהודיים עם שמות נקובים. הימלר חזר על הבטחותיו הקודמות בדבר הטיפול באסירים יהודים במחנות ההסגר הנותרים, במיוחד שלא יגורשו, דבר שלא קויים גם לפני וגם אחרי ה-20 לאפריל.

בדיוק באותו היום – 20 לאפריל 1945 – הועמדה טרזין באופן דרסטי מול המציאות של הפרק האחרון בהשמדת העם של גרמניה ההיטלראית נגד יהודי אירופה, מול משלוחי אסירים ממחנות שפוננו לפני בוא צבאות בעלות הברית, ועם הרציחות הקשורות במשלוחי מוות אלה. ב-19 לאפריל מפקדת ה-0.0.0. הודיעה שעל טרזין להתכונן לקלוט "טרספורטים מאספים ממחנות שפורקו". למחרת בבוקר נמנו בטרזין 17,515 אסירים, עבר עשרה ימים היו כבר 29,227. הגל העיקרי של טרספורטים אלה הציף את העיר ב-48 השעות הראשונות אחרי בוא

25 קרונות עם 1,00 אנשים ספק חיים, ספק מתים ומתים ממש בשעה 6:30 באותו 20 לאפריל 1945.

אז הסתיימו בטרזין מסעות בני ימים ואף שבועות ארוכים של טרספורטים אשר ברגל או בקרונות משא פתוחים לקור וגשם חצו את שטחי פולין, גרמניה, אוסטריה וצ'כיה. עשרות אלפי אסירים גוועו בהם מרעב, צמא ומחלות, לבושי סחבות היו, בלי אפשרות של הגיינה אישית מינימאלית ובלי טיפול רפואי, ולו הבסיסי ביותר. הם גם הועמדו מול טרור שומריהם משורות ה-0.0, שבמצעדי המוות ירו בכל אחד שכבר לא מסוגל היה לזוז, או במי שניסה למלט נפשו בבריחה. לטרזין היו לעיתים מתקרבות רק שאריות של משלוחים גדולים במקורם. אחדים משיירות הטרספורטים נורו כאשר מגדל הכנסייה הטרזינית היה כבר בטווח ראייתם.

תמונה אפוקליפטית נגלתה עם פתיחת הקרונות הגדושים והמזוהמים, מהם נשרו גוויות, צלעו יצורי אנוש מטורפים-למחצה מרעב, כאלה שהצטרכו לשאת אותם החוצה סחוטים לגמרי. כולם מלאי כינים, רבים עם חום וביניהם שנדבקו בטיפוס נהרות שפרץ אחר כך בטרזין למגפה איומה שהפילה למשכב יותר מאלפיים איש, מהם כל אדם רביעי נפל קרבן למחלה זו.

מספר האנשים שבמצעדי מוות אלה הגיעו ברגל או ברכב לטרזין עלה על 13 אלף. כמעט 5,400 היו מהונגריה, 4,200 מפולין, 1,000 מרומניה, 800 מברית המועצות, 690 מסלובקיה, 450 מצרפת ואותו מספר מיוגוסלביה, אבל היו ביניהם גם בלגים, יוונים, איטלקים ויחידים גם מארצות אחרות. אלפים מהם לא היו יהודים, במיוחד בשורות האסירים הפולניים.

לפחות 298 מהם היו אסירי טרזין שקודם לכן גורשו למזרח, ואשר כך חזרו עתה לטרזין. הסבל שעברו שינה אותם עד כדי כך שאפילו קרוביהם וידידיהם לא יכלו להכירם. לא מעטים מהם שזכו לחיות עד השחרור, מתו זמן קצר אחר כך כתוצאה מסבלם.

כאשר הגיעה רכבת המגורשים הראשונה לטרזין, רשמה עליזה שק ביומנה: "ידיעה הצמיחה

כנפיים בגטו: אנשי המחנות. כאשר הגיעו, קראוף אושוויץ, בירקנאו, נובר, בוכנוולד, את כל

השמות האיומים האלה קראו מן הרכבת. לב העיר עמד מלפעום..."

אסירי טרזין התחילו ללמוד את האמת על גורל 60,382 גברים, נשים וילדים אשר משורות משלוחי הפרוטקטוראט גורשו למזרח, למדו את האמת על גורל קרוביהם, ידידיהם ומכריהם. סופה של העיר טרזין כמחנה ריכוז גרמני, גטו ו"שטח ישוב יהודי" אירע בסימן עימות זה עם מציאות מחרידה זו, הפרצוף האמיתי של "הפתרון הסופי של הבעיה היהודית".

ב-21 לאפריל שלח המועצה הבינלאומית של הצלב האדום פול דוננס Paul Dunats ביקר בטרזין ונפגש עם מועצת הזקנים. בשם המועצה הבינלאומית, אותה ייצג, קיבל אחר כך ב-5 למאי תחת חסותו את טרזין עם מבצרה הקטן וחמשת אלפים אסיריו. באותו היום, מפקד

ר.ב.

טרזין ראהם עם נהגו – כאחרון מפקדת ה-0.0.0. עזב את טרזין. מועצת זקנים חדשה נטלה לידיה את ניהול העניינים. אך על הכביש בטרזין המשיכו לנוע שיירות של הוורמכט הבורח, גם של ה-0.0.0. בסביבות העיר אירעו התנגשויות קרב. נדמה שטרזין הייתה מוגנת בשלטי אזהרה גדולים שבעיר משתוללת מגיפת טיפוס. ה-0.0.0. שנעו סביב טרזין ברחו מפני צבאות סובייטיים מתקדמים, אבל עוד ב-8 למאי נרצחו מהירי שלהם על העיר שני אנשים. בערב של אותו היום טרזין ראתה כבר את היחידות הרוסיות הראשונות שהתקדמו לעבר פראג.

בראשית הכיבוש הגרמני חיו בשטח פרוטקטוראט בוהמיה-מורביה – לפי סטטיסטיקות רשמיות ובהתאם להגדרות נירנברג – 118,310 יהודים. על פי הסטטיסטיקה הרשמית האחרונה, ל-15 למרץ 1945, נשארו מהם רק עוד 3,030 – מחוץ לטרזין ובתי הכלא. כלומר רק, 2.56 אחוז.

במשלוחי גירוש מפראג ומברנו הובאו ללודז', מינסק ו-אויזדוב Ujzdo, 7,200 יהודים. מן הגירוש ללודז' שרדו 276, למינסק 13, ולאויזדוב שניים.

במשלוחי גירוש לטרזין הובאו משטחי הפרוטקטוראט 73,468 אסירים יהודיים. מהם גוועו שם 6,152 ושחררו שם 6,875. יותר ממחצית המשחררים – 3,654 – היו יהודים מנישואים מעורבים, שנשלחו לטרזין רק בשנת 1945.

מטרזין גורשו למזרח 60,382 אסירים יהודים מן הפרוטקטוראט. עד השחרור שרדו מהם רק 3,097.

מאזור הגבול הצ'כי – מ"נפת הסודטים" – נכלנו בטרזין 611 יהודים, עד השחרור שרדו רק 242.

לכל קורבנות משלוחי גירוש יהודיים אלה מהשנים 1941-1945 ולגורלם מוקדש ספר זיכרון זה.